

51430

T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**1980 SONRASI TÜRKİYE'DE UYGULANAN
DÖVİZ KURU POLİTİKALARI
VE
DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. Beyhan ATAÇ

**T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ**

Aykut TAVŞANCI

ESKİŞEHİR - 1996

ÖZGEÇMİŞİM

1969 yılında Çatalca'da doğdum. İlk ve Ortaöğrenimimi doğduğum kentte tamamladım. 1989 yılında Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünü kazandım. Adı geçen bölümden 1993 yılında mezun oldum. Aynı yıl, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Maliye Teorisi yüksekisans programına girdim. Yüksekisans öğrenimim sürerken, Açıköğretim Fakültesi'nin açmış olduğu sınavı kazanarak, öğretim görevlisi olarak atandım. 1994 yılında, Prof. Dr. Beyan ATAÇ danışmanlığında yüksekisans tez çalışmama başladım. Halen Açıköğretim Fakültesi Edirne bürosunda öğretim görevlisi olarak çalışmaktayım.

Aykut TAVŞANCI

ÖZET

Döviz kuru politikası, bir ülkenin izlediği ticaret politikasıyla yakından bağlantılıdır. Aşırı değerlenmiş bir döviz kuru miktar kısıtlamaları ve döviz kontrolü gerektirmekte böylece de içe dönük ithal ikamesi politikasının açıkça ya da dolaylı olarak kabulünü zorlamaktadır. Öte yandan, gerçekçi ya da gerçek değer altında saptanmış bir döviz kuru ise, diğer uygun önlemlerle birleşince, ihracatın ve döviz kazançlarının hızla artması ve dolayısıyla dışa dönük, ihracatı özendirici bir politika uygulaması için gerekli olmaktadır.

Döviz darboğazı Türk ekonomisinin her zaman en önemli sorunu olmuştur. Ödemeler dengesi tabloları incelendiğinde, bu sorunun öncelikle dış ticaret açığından kaynaklandığı görülmektedir.

1980 yılından başlayarak izlenen dışa açılma politikası, döviz darboğazı sorununa bir ölçüde çözüm getirmekle birlikte, dış ticaret açığının daraltılmasında tam etkili olamamıştır.

ABSTRACT

Foreign exchange rate policy is closely related with the trade policy of the country. Over valued foreign exchange quantity restrictions require foreign exchange rate control and because of that reason it becomes difficult to accept an import substitution policy on the other hand, real or under valued foreign exchange rate, with the other precautions, cause the export and foreign exchange gains grow rapidly and leads to the export policy.

Foreign exchange bottle-neck is always the main problem of Turkish economy. When the balance account tables are examined, it is seen that the main reason is the foreign trade deficit.

Since 1980, external policies are partly a solution to the bottle-neck problem. But these policies can not provide a complete solution to the external trade deficit.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

TABLolar.....	III
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU DEĞİŞMELERİYLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

1. Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Kuru Politikası.....	3
1.1. Döviz Kuru Sistemleri	3
1.1.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi.....	4
1.1.2. Esnek Döviz Kuru Sistemi.....	6
1.1.3. Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru sistemi.....	7
1.1.4. Döviz Kuru Sistemleri Seçiminde Kriterler	8
1.2. Döviz Kuru Politikası ve Etkin Bir Döviz Kuru Politikasını Gerçekleştirecek Kriterler	10
2. Döviz Kuru Değişmeleriyle Dış Ticaret Arasındaki İlişki	12
2.1. Devalüasyon ve Ticaret Bilançosu.....	13
2.1.1. Devalüasyonun İhracat Üzerindeki Etkisi.....	13
2.1.1.1. Esneklikler Yaklaşımı (Nisbi Fiyatlar Yaklaşımı)	15
2.1.1.2. Arz Yönlü Yaklaşım	17
2.1.1.3. Massetme Yaklaşımı	18
2.1.1.4. Parasalcı Yaklaşım.....	20
2.1.2. Devalüasyonun İthalat Üzerindeki Etkisi.....	21
2.1.3. Devalüasyonun Başarı Koşulları.....	23
2.1.3.1. İhraç Mallarının Dış Talep ve İthal Mallarının Yurtiçi Talep Esnekliklerinin Yüksek Olması	24
2.1.3.2. İhraç Mallarının Arz Esnekliği.....	24
2.1.3.3. İthal Mallarının Arz Esnekliği	25
2.1.3.4. Fiyatların Sabit Tutulması.....	25

2.1.3.5. Eski ve Yerleşik Piyasalar.....	26
2.1.4. Devalüasyonun Ticaret Bilançosu Üzerindeki Net Etkisi	26
2.2. Revalüasyon ve Ticaret Bilançosu.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

1. Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları.....	30
1.1. 1980 Öncesi Uygulanan Döviz Kuru Politikaları	30
1.2. 1980 Sonrası Uygulanan Döviz Kuru Politikaları	35
1.2.1. 1980 - 1988 Dönemi	35
1.2.2. 1988 Sonrası Dönem.....	41
2. Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri.....	48
2.1. 1980 Öncesi Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri	48
2.2. 1980 Sonrası Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri	51
2.2.1. 1980 - 1988 Dönemi	52
2.2.2. 1988 Sonrası Dönem.....	56
SONUÇ.....	63
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	66
EKLER	71
EK 1. Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar.....	71

TABLolar

<u>Tablo No:</u>	<u>Tablonun Adı</u>	<u>Sayfa No</u>
Tablo 1	Reel Kur	38
Tablo 2	Ortalama Kurlar	42
Tablo 3	Döviz Satış Kurları	44
Tablo 4	Aylık Ortalama Döviz Kurları	47
Tablo 5	1923 - 1980 Yılları Arası Dış Ticaret Değerleri	49
Tablo 6	1975 - 1980 Yılları Arası Dış Ticaret Değerleri	53
Tablo 7	1983 - 1988 Yılları Arası Dış Ticaret, Büyüme ve Reel Kur	55
Tablo 8	1988 - 1992 Yılları Arası Dış Ticaret, Büyüme ve Reel Kur	57
Tablo 9	1993 - 1994 Yılları Dış Ticaret Değerleri	59
Tablo 10	1992 - 1993 Yılları Mal Gruplarına Göre İthalat	59
Tablo 11	1992 - 1993 Yılları Ülke Gruplarına Göre İthalat	60
Tablo 12	1993 - 1994 Yılları Aylara Göre Dış Ticaret	61

GİRİŞ

Bugünkü koşullarda hiçbir ülke ekonomik bakımdan kendine yeterlilik gibi bir politikayı katı olarak uygulamamakta, dünyadaki gelişmelerden azami ölçüde yararlanmaya çalışmakta ve bu doğrultuda dış ekonomik ilişkilerini daha çok sayıdaki ülkelere yaymayı ve genişletmeyi arzu etmektedir. Hiç şüphesiz böyle bir politika ihracatın olduğu kadar ithalatında canlandırılmasını, başka bir deyişle ekonominin belirli bir zaman diliminde bütünüyle dışa açılmasını gerektirmektedir.

Bilindiği gibi, Türkiye’de 1980 yılından sonra başlayan ekonomik anlayış ve politikaların temel karakterindeki değişimler, ekonomimizi çok süratli bir şekilde ihracata yönlendirmiştir. Ayrıca, ekonominin yönlendirilmesinde daha çok piyasa göstergeleri temel alınarak mekanizmanın işleyişindeki aksamalar asgariye indirilmeye çalışılmıştır. Sadece ithalat ve ihracatta değil bir bütün olarak dış ekonomik ilişkilerde söz konusu dönemde görülen bu canlanma; Türkiye’nin gerek mevcut gerekse potansiyel ekonomik gücünün, en azından ilişkilerini geliştirdiği ülkelere tanınmasına, ayrıca siyasi ilişkilerinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Ekonomik yapı dışa dönük bir örgütlenme gereğini gündeme getirmiş, diğer bir deyişle, dışa açık bir ekonomik model tercihi yapılmıştır.

Dışa açık bir ekonomide uygulanması gereken politikaların başında ise gerçekçi döviz kuru politikası gelmektedir. Böylece gerek ihracat gerekse de ithal ikamesi sektörlerin dış dünya karşısında rekabet gücünü sürdürmesi mümkün olabilmektedir. Bunun da ötesinde gerçekçi döviz kuru politikası ekonomiyi bir bütün olarak değişen dış koşullara intibak ettirecek önemli bir araç olarak değerlendirilmelidir.

Döviz darboğazı Türk ekonomisinin her zaman en önemli sorunu olmuştur. Ülkemize ilişkin ödemeler dengesi tabloları incelendiğinde, bu

sorunun öncelikle dış ticaret açığından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. 1980 yılından başlayarak izlenen dışa açılma politikası, döviz darboğazı sorununa bir ölçüde çözüm getirmekle birlikte, dış ticaret açığının daraltılmasında tam anlamıyla etkili olamamıştır. Bu nedenle döviz sorununun temel kaynağı olan dış ticaret açığı üzerinde kur politikasının etkileri konusunun incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın amacı, 1980 sonrasında uygulanan döviz kuru politikalarının, Türkiye'nin dış ticaretini nasıl etkilediğini ortaya koyabilmektedir.

Bu amaçla, çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölümde döviz kuru değişimleriyle dış ticaret arasındaki ilişki üzerinde kuramsal olarak durulmaktadır.

İkinci Bölümde ise 1980 sonrası Türkiye'de izlenen döviz kuru politikaları ve bu politikaların dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖVİZ KURU DEĞİŞMELERİYLE DIŞ TİCARET ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bu bölümdeki amacımız, döviz kuru değişmelerinin dış ticaret üzerindeki etkisinin kuramsal olarak belirlenebilmesidir. Bunun için, önce döviz kuru sistemleri ve döviz kuru politikalarıyla ilgili olarak genel açıklamalara yer verilmekte, daha sonra döviz kuru değişmelerinin dış ticaret üzerindeki etkisi incelenmektedir.

1. Döviz Kuru Sistemleri ve Döviz Kuru Politikası

Döviz sistemi seçimi iç ve dış ekonomik denge açısından büyük önem taşımaktadır. Kağıt para rejimine geçilmekle farklı ulusal paralar arasındaki bağın kopması, döviz kurunun resmi kararlarla mı yoksa piyasa koşulları tarafından mı belirleneceği sorununu doğurmuş ve döviz kuru sistemi seçimi giderek önem kazanmıştır.

Farklı döviz kuru sistemlerinin nasıl işledikleri, iç ve dış denge üzerinde ne gibi etkiler yaptıkları ve bu sistemlerde doğabilecek sorunların neler olduğu, bunlardan herhangi biri hakkında hüküm verilmeden önce karşılaştırmalı olarak incelenmesi gerekli olan konulardır.

Aşağıda önce, çeşitli döviz kuru sistemleri genel olarak açıklanmakta, daha sonra ise döviz kuru politikası hakkında genel açıklamalara yer verilmektedir.

1.1. Döviz Kuru Sistemleri

Döviz kuru, iki ulusal para birimi arasındaki değişim oranına verilen isimdir. Diğer bir deyişle, döviz kuru, bir yabancı paranın ulusal para

cinsinden fiyatıdır. Yabancı paradan bir birim alabilmek için ulusal paradan kaç birim vermek gerektiğini gösterir¹.

Döviz kuru sistemini ise, döviz kurlarının nasıl ve hangi güçler tarafından belirleneceği, kurlarda serbestçe ya da resmi kararlarla değişme olup olmayacağı veya hangi ölçülerde olabileceği gibi konularla ilgili kurallar bütünü veya kısaca döviz kurlarının belirlenme ve değişim rejimi olarak tanımlamak mümkündür².

Kuramda başlıca iki temel döviz kuru sistemi vardır. Bunlar, sabit kur sistemi ile serbest veya esnek kur sistemidir. Bu iki temel kur sisteminin arasında çok sayıda ara sistem vardır. Bunlar içinde en önemlisi ve ülkemizde de 1973 - 1981 yılları arasında uygulanan esneklik kazandırılmış sabit döviz kuru sistemidir³. Aşağıda, bu sistemler açıklanmaya çalışılmaktadır.

1.1.1. Sabit Döviz Kuru Sistemi

Bu sistemde döviz kurları bir kez belirlenince, arz ve talep koşulları ne olursa olsun uzun süre, piyasa kurlarının belirlenen sınırların dışına çıkmasına izin verilmez. Bazen sistem piyasa kurallarının çok dar sınırlar içinde dalgalanması temeline dayandırılmış olabilir, bazan da çok daha katı olur ve dalgalanmaya hiç izin verilmez⁴. Anlaşılmaktadır ki bu sistemde, döviz kurları resmi otoritelerce belirlenmekte ve piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli şekillerde ve dozlarda müdahale edilerek döviz kurunun sabitliği korunmaya çalışılmaktadır.

¹ Nahit TÖRE, Uluslararası Para Sistemi ve Az Gelişmiş Ülkeler, Sevinç Matbaası, Ankara, 1972 s. 42.

² Nevzat GÜRAN, Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge, Kavram Matbaası, İzmir, 1987, s.7.

³ S. Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi, Genişletilmiş Üçüncü Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1991, s. 354.

⁴ Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş Dördüncü Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982, s. 144.

Gerek katı gerekse esneklik kazandırılmış olan sabit kur sistemlerinin ortak özelliği, ulusal para ile yabancı paralar arasında, resmi otoritelerce doğrudan ya da dolaylı olarak tespit edilmiş olan kurların mevcut olmasıdır. Bu tespit edilmiş kurlar, parite kuru, par değeri, resmi kur gibi adlar alabilmektedir. Örneğin, ulusal paraların altın gibi bir ortak ölçüye göre tanımlanması halinde, paralar arasında altın paritelerine göre ortaya çıkan ve böylece dolaylı olarak tespit edilmiş olan kurlar söz konusu olmaktadır. Öte yandan, ulusal paranın bir dövize bağlanması halinde, bu döviz altına bağlı olsun veya olmasın, söz konusu döviz ile doğrudan doğruya tespit edilmiş bir kur ve diğer dövizlerle de yine dolaylı olarak tespit edilmiş kurlar mevcut olacaktır. Ulusal paranın tek bir döviz yerine, bir döviz grubuna bağlanması (sepet sistemi) durumunda da, yine tespit edilmiş kurlar söz konusu olacaktır. Kısacası, paraların altın gibi bir metale bağlandığı para sistemlerinde olduğu gibi; kağıt para sistemlerinde de, ulusal paranın, altına konvertibilitesi olan veya olmayan bir döviz ya da döviz grubuna bağlanması suretiyle de bir sabit kur sistemi benimsenebilecektir⁵.

Sabit döviz kuru uygulamasının sağladığı bazı avantajlar bulunmaktadır. Bu avantajların başında, ihracatçı ve ithalatçıların, kur değişme olasılıklarına karşı korunması, dolayısıyla dış ticaretin geliştirilmesi gelmektedir. Bunun yanında, kur garantisi kredili işlemleri artmasını sağlamaktadır. Ayrıca hükümetler, sabit kur düzenini korumakla yükümlü buldukları için, yurtiçi istikrar önlemlerine ağırlık vermekte ve para operasyonlarından kaçınmaktadırlar. Buna karşılık, sabit kur uygulamasının bazı sakıncalı yanları da bulunmaktadır. Kurların yeterince esnek olmaması sonucunda, ödemeler bilançosu dengesizlikleri, yurtiçi istikrar önlemleriyle giderilmeye çalışılmaktadır. Bu tür önlemler, dış ticareti sınırlandıran bazı araç ve politikaları kapsamaktadır. Ayrıca paritelerin değişmeyen bir orana bağlı

⁵ GÜRAN, a.g.e., s. 11.

tutulması bir diğer sakınca olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü kesin olarak değişmeyen bir oranın saptanması çok güç olmaktadır⁶.

1.1.2. Esnek Döviz Kuru Sistemi

Sabit kur sisteminin tam karşısı esnek döviz kuru sistemidir. Esnek kur sistemine, serbest, dalgalanan, yüzen kur sistemi de denilmektedir. Esnek kur sisteminde ülke parasının değeri, tamamen serbest bir şekilde işleyen arz ve talep mekanizmasına terkedilmiştir. Döviz kuru, döviz piyasalarından arz ve talep koşullarına göre günlük olarak belirlenmektedir. Bu sistem de döviz kurunun belirlenmesine kamunun müdahalesi söz konusu olmamakta, döviz piyasasında denge ve ödemeler bilançosunu düzeltme işlemleri doğrudan doğruya döviz kurundaki değişimler ile sağlanmaktadır. Örneğin, ekonomi belli bir düzeyde iken döviz kurunun yükselmesi (ulusal paranın değer kaybına uğraması) ithal mallarının yurtiçi fiyatlarının yükselmesi anlamına gelmekte, döviz kurunun düşmesi ise, ulusal paranın değer kazanmasına yol açmakta ve ithal mallarının yurtiçi fiyatlarını düşürmektedir. Tersine olarak, döviz kuru yükseldiğinde ihracat teşvik edilirken, kur düştüğünde ihracat azalmaktadır. Böylece ekonominin dış dengesi, arz ve talep koşullarına göre her zaman değişebilmektedir⁷.

Esnek kur sistemi uygulamasının da sağladığı bazı avantajlar bulunmaktadır. Dış ödemeler dengesi kur değişimleriyle otomatik olarak sağlanarak, rezervlere olan ihtiyaç azalmakta, dış ticaret ve ödemeler üzerinde sınırlamalara pek fazla gerek kalmamaktadır. Diğer bir avantajlı yönü de, dış denge baskılarından etkilenmeden iç ekonomik amaçlara uygun politikalar izlenebilmesi ve böylece iç ve dış dengenin birlikte sağlanmasını kolaylaştırmasıdır.

⁶ Dilek Saygın ÖZBEK, Uluslararası Para Sistemleri ve Parasal İlişkiler, Ankara, 1981, s. 14.

⁷ KARLUK, a.g.e., s. 360.

Bu avantajlara karşılık, esnek kur uygulamasının bazı sakıncalı yönleri de bulunmaktadır. Sistemin döviz kurlarına ilişkin belirsizliği ve kambiyo riskini artırarak, dış ticareti ve uluslararası yatırımları zorlaştırması ve azaltması sakıncalı yönlerinden birisidir. Diğer bir sakıncalı yönü de, sistemin enflasyonist eğilimleri körükleyerek bir depresiasyon⁸ enflasyon kısır döngüsüne neden olmasıdır. Buna göre, döviz kurunun yükselmesi ithal malları maliyetlerini artıracak; bu da, ithal girdi kullanan sanayilerden başlayarak iç fiyat düzeyine yansıtacaktır. Ayrıca fiyat düzeyindeki artışlar, ücretlerin artırılması yolunda baskılara yol açarak hızlanacaktır. Böylece ortaya çıkan enflasyon, yeni bir depresiasyonu kaçınılmaz kılacaktır⁹.

Bu sistem günümüzde pek uygulama alanı bulamamıştır. Çünkü, gerçek ekonomik hayatta hükümetler ve merkez bankaları döviz kurlarındaki aşırı dalgalanmaları önlemek için döviz piyasalarına çeşitli ölçülerde müdahale etmektedirler. Bu nedenle uygulamada geçerli olan sistem, konunun çeşitli şekil ve dengelerde kur hareketlerini düzenlediği gözetimli dalgalanmalardır.

1.1.3. Esneklik Kazandırılmış Sabit Döviz Kuru sistemi

1973 yılında Bretton Woods sistemi¹⁰ fiilen sona erdikten sonra, çok sayıda Batılı sanayileşmiş ülke, döviz kurlarını dolara karşı serbest dalgalanmaya bırakmıştır. Türkiye’de bu gelişmelerin dışında kalmamış ve döviz kuruna esneklik kazandırmaya çalışarak, esneklik kazandırılmış sabit

⁸ Bu kavram, esnek döviz kuru sistemlerinde döviz kurunun piyasa koşullarına göre kendiliğinden yükselmesi anlamında kullanılmaktadır. Bkz: GÜRAN, a.g.e., s. 99.

⁹ GÜRAN, a.g.e., s. 92 - 96.

¹⁰ Bretton Woods Sisteminin kurulmasını kapsayan çok yanlı Para Anlaşması, 1944 yılında, New Hampshire’ın Bretton Woods kasabasında yapılan toplantıya, kırkdört ülkenin katılımıyla imzalanmıştır. Çok taraflı ödemeler birliğinin kurulması, üye ülkelerde refah düzeyinin yükseltilmesi ve dış ticaretin liberal ilkelere göre düzenlenmesi, sistemin temel amaçlarını oluşturmuştur.

Sistemin başlıca özellikleri şöyle özetlenebilir: Ulusal paraların birbirlerine olan oransal değerlerinin belirlenmesi ilkeleri, sabit kur esasına göre düzenlenmiştir. Amerikan dolarına ayrıcalık tanınmış ve altına tahvil edilebilme özelliğine sahip olan tek ulusal para olması kabul edilmiştir. Diğer ulusal paraların altına konvertibilitesi kaldırılmış ve dış değerleri, Amerikan doları paritesine göre saptanmıştır. Kurların, pariteden aşağı ve yukarı doğru % 1 oranında sapabilmesi kabul edilmiştir. Bkz: ÖZBEK, a.g.e., s. 19.

kur sistemini benimsemiş, bu uygulama 1 Mayıs 1981 tarihine kadar sürmüştür.

Katı bir sabit kur sistemine esneklik kazandırmanın başlıca iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, döviz kuru ayarlamalarıdır. Sabit kur sistemlerinin esnekliğinin döviz kuru ayarlamaları yoluyla artırılmasının da başlıca iki yolu bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, büyük oranlı döviz kuru ayarlamaları yapılması; ikincisi de, küçük oranlarda olmak üzere daha sık ayarlamalara başvurulmasıdır. Böylece ortaya çıkan sistemlerden birincisine ayarlanabilir tespit sistemi, ikincisine ise sürünen pariteler veya kayan pariteler sistemi denilmektedir.

Sabit kur sistemlerine esneklik kazandırmanın ikinci temel yolu ise, alt ve üst destekleme noktaları arasındaki bantın genişletilmesidir. Böylece, döviz kuru, parite etrafında daha büyük dalgalanmalar gösterebilmekte ve desteklemelere daha geç ihtiyaç duyulmaktadır¹¹.

Esneklik kazandırılmış sabit kur sisteminde pariteler zaman içinde ayarlanabilmektedir. Ayarlanabilir pariteler sistemi, bir bağlantı sistemi olup, bu sistemde ülke parasının değeri bir diğer para birimine göre belirlenmekte ve zaman içinde değiştirilmektedir. Ayarlama tekli veya sepet bağlantısı şeklinde iki temel esasa göre yapılabilir. Tekli bağlantıda ülke parası, en fazla ticaret yapılan ülke parasına bağlanmakta, sepet bağlantısında ise, ülkelerin dünya ticaretindeki payları ağırlık olarak alınıp, para birimini bu ülkelerin paralarından oluşan sepete bağlanmaktadır¹².

1.1.4. Döviz Kuru Sistemleri Seçiminde Kriterler

Bir ülke yukarıda açıklanan üç temel döviz kuru sisteminden hangisini seçerse, daha uygun bir karar vermiş olacaktır? Bu seçimin yapılması hangi

¹¹ GÜRAN, a.g.e., s. 99.

¹² KARLUK, a.g.e., s. 363.

kriterlere göre yapılmalıdır? Bu soruların cevabını bir takım göstergeler ile açıklamak mümkündür. Bunlar; ülkenin dışa açıklık derecesi, ekonominin büyüklüğü, dış ticarete konu olan malların çeşitliliği ve uluslararası mali piyasalarla bütünleşme derecesidir. Bütün bu göstergeler, ülkenin döviz kuru sistemi seçiminde ayırıcı temel fonksiyonlardır. Aşağıda bu göstergeler kısaca açıklanmaya çalışılmaktadır.

i. Ülkenin dışa açıklık derecesi, ekonomide dış ticarete konu olan malların GSMH'ya oranı ile ölçülmektedir. Eğer bir ülke ekonomisi dışa açık bir yapıda ise, sabit döviz kuru sistemi; buna karşılık dışa kapalı ve dış ticaret sektörü küçük ülke için esnek döviz kuru sistemi daha uygun olacaktır. Çünkü, sabit döviz kuru sisteminde toplam talebin kısılması ile dış ticaret açığının ortadan kaldırılması için, ekonominin ithalat eğilim oranının aksi yönde deflate edilmesi gerekmektedir. Bu açıdan, kapalı bir ekonomide dış ticaret açığını deflasyonist veya enflasyonist politikalar ile ortadan kaldırmanın maliyeti çok yüksektir. Buna karşılık bu açık, döviz kuru aracılığıyla çok daha kolay bir şekilde giderilmektedir.

ii. Küçük ve homojen ekonomilerde makroekonomik politikalar, ekonominin ihtiyaçlarına, bölgesel ve sektörel farklılıkları olan büyük ekonomilere göre daha etkin kullanılabilir. Bu tür ekonomilerde izlenen politikalar üzerinde çeşitli grupların fikir birliğine ulaşması daha kolay olmaktadır. Buna karşılık büyük ekonomilerde çeşitli ekonomik politikalar hakkında sosyal grupların fikir birliğinin sağlanması daha zor olmaktadır. Bu nedenle genelde küçük ülkeler, sabit döviz kuru, büyükler ise esnek döviz kuru politikasını daha avantajlı bulabilirler.

iii. İhraç malları çeşitli olan ülkeler, genelde esnek kur sistemini tercih etmektedirler. Çünkü, ihraç mallarındaki çeşitlilik, ülkenin bir tek mala olan bağımlılığını azaltmaktadır. Bu malların miktar ve fiyat dalgalanmaları birbirini telafi edeceği için, döviz kuru dalgalanmalarından doğabilecek

kayıpları da gidermektedir. Buna karşılık, ihracatı sınırlı bir kaç mala bağımlı ülkeler, ihracat gelirlerinin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini giderebilmek ve döviz rezervlerinde istikrar sağlayabilmek için sabit kur sistemini tercih etmektedir.

iv. Bir ülkede ticaret bankalarının yabancı para aktiflerinin para arzına oranı yüksek ise, bu ülkede ekonominin dış mali piyasalar ile bütünleşmesinden ve sermaye hareketlerinin serbestliğinden bahsetmek mümkün olabilecektir. Eğer ülkenin parası konvertibl değil ise, bu ekonominin dış mali piyasalar ile bütünleşmesi çok zor olmaktadır. Büyük uluslararası mali piyasalara sahip ekonomilerde tercih edilen sistem, esnek döviz kuru sistemidir¹³.

Anlaşılmaktadır ki, ülkenin bir takım göstergeleri uygun bir döviz kuru sistemi seçiminde yardımcı olmaktadır. Örneğin sabit döviz kurunu seçen ülkelerde; ithalat/GSMH oranı yüksek, GSMH miktarı nisbeten küçük, ihraç malları sınırlı ve yabancı konvertibl para aktifleri/para arzı oranı küçüktür.

1.2. Döviz Kuru Politikası ve Etkin Bir Döviz Kuru Politikasını Gerçekleştirecek Kriterler

Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tüm önlemlerdir. Bu önlemler çoğu kez uluslararası para sisteminin yönlendirilmesine göre alınmaktadır¹⁴.

Döviz kuru politikası uygulamada birçok değişkenle bağlantılı olmakla birlikte, onun esas temelini ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar veya daha genel olarak ekonominin yapısı oluşturmaktadır. Çünkü ülkeler itibariyle döviz kuru politikasının şekli kadar, amaçları da birbirinden farklı

¹³ KARLUK, a.g.e., s. 365.

¹⁴ S. Rıdvan KARLUK, Türkiye Ekonomisi, Birlik Matbaası, Eskişehir, 1994, s. 291.

olabilmektedir. Bu yüzden gelişmişlik düzeyi; izlenecek politikayı ve döviz kuruna esas olacak kriterleri belirleyen önemli bir etken olmaktadır.

Kur tespitinde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında en önemli fark, amaç konusunda belirlemektedir. Gelişmiş ülkeler için amaç; cari kurun denge kurundan¹⁵ sapma gösterip göstermediğini ortaya koymaktır. Gelişmekte olan ülkelerde ise; orta vadede sürdürülebilir ve düzeyi korunabilir gerçekçi ve istikrarlı bir kur oluşturmak amaç olarak benimsenmektedir¹⁶.

Döviz kuru politikası, bir ülkenin izlediği ticaret politikasıyla yakından bağlantılıdır. Aşırı değerlenmiş bir döviz kuru kesinlikle miktar kısıtlamaları ve döviz kontrolü uygulamasını gerektirmekte, böylece de içe dönük ithal ikamesi politikasının açıkça ya da dolaylı olarak kabulünü zorlamaktadır. Öte yandan, gerçekçi ya da gerçek değerinin altında saptanmış bir döviz kuru ise, diğer uygun önlemlerle birleşince, ihracatın ve döviz kazançlarının hızla artması ve dolayısıyla dışa dönük, ihracatı özendirici bir politika uygulaması için gerekli olmaktadır¹⁷.

Etkin bir döviz kuru politikası ise, ulusal paraların birbirlerine karşı olan değerlerinin belirlenmesinde yardımcı olmakta, uluslararası ödemeler sorununun büyük ölçüde çözümlenmesinde etken rol oynamakta, ayrıca, ülkelerin dış ödemeler bilançosu dengesizliklerinin giderilmesi konusunda yararlı bir araç olarak kullanılmaktadır¹⁸.

Etkin bir kur politikasının gerçekleştirilebilmesi için ise şu koşullara dikkat edilmelidir.

¹⁵ En basit şekliyle denge kuru, dış ticaret serbestisi altında her türlü ihracat teşvikleri ile ithalat kısıtlamaları ve gümrük vergilerinin olmaması koşulu altında sebest döviz piyasasında döviz arz ve talebinin belirlediği kur anlamındadır. Bkz: Ömer ABUŞOĞLU, Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi (1980 - 1988 Dönemi), TOBB Yayını, Ankara, 1990, s. 64.

¹⁶ ABUŞOĞLU, a.g.e., s. 51.

¹⁷ Anne O. KRUEGER, "Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası" Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1979, s. 107.

¹⁸ ÖZBEK, a.g.e., s. 14.

i. Kurun istikrarını sağlamak ve kur politikasını etkinleştirmek için ülkede sağlıklı makroekonomik politikaların uygulanması gerekmektedir.

ii. Kur politikasının esnekliği iyi ayarlanmalıdır. Ne fazla dalgalanan ne de hareket kabiliyeti az kur politikaları uygulanmalıdır.

iii. Kurun belirli bir dönem sonucunda ne olacağı, yani belirginliği, uygulanan ekonomi politikaları ile saptanmalıdır.

iv. Resmi makamların kura müdahalesi fazla olmamalıdır. Müdahale, ancak ince ayar yapmak ve günlük hareketleri yumuşatmak için yapılmalıdır.

v. Ülkenin resmi rezervlerinin düzeyi veya rezerv talebi ile kur politikası ahenkli olmalıdır¹⁹.

Yukarıda değinilen koşullar somuta indirildiğinde, en önemli uygulamanın temel makroekonomik politikaların istikrarında kilitlendiği görülmektedir. Düşük enflasyonda, yüksek kalkınma hızını ve yeni iş yaratma kapasitesini arttıran politikalar, kur politikasını da istikrarlı yapmaktadır.

2. Döviz Kuru Değişmeleriyle Dış Ticaret Arasındaki İlişki

Döviz kurlarındaki değişimler devalüasyon ve revalüasyon şeklinde olur. Devalüasyon bir ulusal paranın dış değerinin düşürülmesidir. Revalüasyon ise bunun tersine, ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesidir. Ödemeler bilançosunu denkleştirmenin bir aracı olarak döviz kuru değişikliklerinden hem sabit, hem de esnek kur sistemlerinden yararlanılabilir. Ancak ikisi arasında temel bir fark vardır. Daha önce belirttiğimiz gibi, sabit kur sistemlerinde döviz kurları hükümet kararları ile değiştirilmekte, oysa esnek kur sistemlerinde bu değişim arz ve talep koşullarına bağlı olarak kendiliğinden oluşmaktadır. Devalüasyon ve revalüasyon deyimleri daha çok

¹⁹ Gazi ERÇEL, “Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru Politikaları”, Finans Dünyası, Sayı 50, Şubat 1994, s. 21.

birinci tip değişmelerde kullanılır. İkinci tip değişmeler için paranın değerlenmesi (appreciation) veya paranın değer kaybetmesi (depreciation) deyimleri kullanılmaktadır²⁰.

Aşağıda devalüasyon ve revalüasyonun dış ticaret üzerine etkisi kuramsal olarak açıklanmaya çalışılmaktadır.

2.1. Devalüasyon ve Ticaret Bilançosu

Devalüasyonun ilk etkisi, ithal mallarını ulusal para cinsinden pahalılaştırmak ve ihracat mallarını yabancı para cinsinden ucuzlatmaktır. Her ülkede talep o ülkenin parası cinsinden ifade olunan fiyatlarla ters orantılıdır. Bu nedenle devalüasyon ithalat talebini kısıcıcı ve ihracat hacmini genişletici etkiler doğurmaktadır. Bu etkilerin sonucunda ülkenin ithalat giderleri azalmakta, ihracat gelirleri artmakta, böylece de ticaret bilançosu açığı giderilmiş olmaktadır²¹.

Aşağıda devalüasyonun ihracat ve ithalat üzerindeki bu etkileri incelenmeye çalışılmaktadır.

2.1.1. Devalüasyonun İhracat Üzerindeki Etkisi

Devalüasyonun ihracat üzerindeki etkisini inceleyebilmek için ilk önce devalüasyonun yapılış nedenine bakmak gerekmektedir. Devamlı bir enflasyonist seyir sonucu aşırı değerlenmiş hale gelen ulusal paranın değerinin eski düzeyine döndürülmesi gereği devalüasyonun bir nedeni olarak ifade edilebilir. İhracatı uyarmada bir teşvik aracı olarak yapılan devalüasyon ise bir diğer nedendir. İhracatı teşvik aracı olarak devalüasyon sıkça kullanılan bir araçtır. Paranın değer kaybı veya devalüasyon ihracatı şu dört olasılıktan biri çerçevesinde etkilemekte ve artırmaktadır.

²⁰ SEYİDOĞLU, a.g.e., s. 193.

²¹ SEYİDOĞLU, a.g.e., s. 202.

i. Dış piyasalarda fiyatlar sabit fakat iç fiyatlar yükseliyorsa ve dış piyasalarda ihraç malları rekabet edemez hale geliyorsa paranın değer kaybı nisbi fiyatların yapısını yeniden eski düzeyine döndürecek ve ihracatın önündeki fiyat engellerini ortadan kaldıracaktır. İlk durumda ulusal para, yüksek hale geldiği için ihracat giderek gerileyecektir. Bu durumda ortaya çıkan iç ve dış fiyat düzeyi değiştirilmelidir ki, ihracat mümkün olabilsin. Kur değişim oranı iç ve dış fiyatlardaki bozulma ölçüsünde olacaktır.

ii. İç fiyatların sabit, fakat dış piyasalarda fiyatların gerilediği durumlarda da, ülkenin ihraç ürünleri açısından rekabet güçlüğü ortaya çıkmış olmaktadır. Çünkü dövizle ifade edilen dış fiyatların düşmesi ile ihracatçıların ulusal para ile ifade edilen birim fiyatları da düşmüş olacaktır. Bu yeni fiyat düzeyi maliyet ve belli bir kâr düzeyini karşılayamıyorsa ihracat gerileme içine girecektir. Bu durumda paranın değer kaybı ihracatçının, birim ihracattan elde edeceği ulusal para miktarını artırmak yönünde fonksiyon gösterecektir.

iii. Veri bir dış fiyat düzeyinde ülke mallarının maliyetinin yüksekliği dolayısıyla ihraç imkanı bulunamıyorsa; devalüasyon iç maliyet ve dış fiyat düzeylerini birbirine yaklaştırma görevi üstlenmiş olacaktır. Gelişmekte olan birçok ülkenin ihracat konusunda karşılaştığı en büyük engellerden birinin maliyet yüksekliği olduğu düşünülürse, paranın değer kayıplarının ne derece önem taşıdığı ortaya çıkmış olmaktadır.

iv. Sonuncu olasılıkta, ihracatın kârlılığı ön plana çıkmaktadır. İç maliyetler dış piyasalarla rekabet edecek düzeydedir. Ancak ihracatın belli riskleri olduğu dikkate alınarak, üretici veya tüccarın dış piyasalarda faaliyet göstermediği ve bütünüyle iç piyasaya dönük olarak çalıştığı durumlarda, paranın değer kaybı dış piyasaların kârlılığını yükseltecek ve böylece iç piyasaya arz edilen mallar dışarıya açılma imkanı bulacaktır²².

²² ABUŞOĞLU, a.g.e., s. 70.

Yukarıda sayılan birinci ve ikinci olasılıkta zamanla iç ve dış fiyat seviyelerinde farklılaşmaların olduğu durumlar ve bu farklılaşmanın giderilmesi; üçüncü ve dördüncü olasılıkta ise, yapısal nitelikteki koşullar dolayısıyla ihracatın önünde uzun zamandan beri oluşmuş olan engellerin ortadan kaldırılması meselesi söz konusu edilmektedir. Bu her olasılık için farklı kur ayarlama oranları gerekmekte olduğu unutulmamalıdır.

Anlaşılabileceği gibi, döviz kuru ile ihracat arasındaki bağlantı oldukça karmaşıktır. Döviz kuru değişmelerinin dış ticaret üzerindeki bu etkisini ölçmek için bazı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bunlar; Esneklikler Yaklaşımı, Arz Yönlü Yaklaşım, Massetme Yaklaşımı ve Parasalcı Yaklaşımıdır. Aşağıda bu yaklaşımlar sırasıyla incelenmektedir.

2.1.1.1. *Esneklikler Yaklaşımı (Nisbi Fiyatlar Yaklaşımı)*

Devalüasyonun ihracatı artırıp artırmayacağı veya ne oranda bir devalüasyonun ihracatı ne ölçüde arttıracığı en iyi şekilde “Esneklikler veya Nisbi Fiyatlar” yaklaşımı ile ölçülmektedir. Bu doğrudan ihracat döviz kuru ilişkisinin oturtulabileceği bir arz - talep ilişkisi veya Marshallgil yaklaşımdır. Yaklaşımın temeli şudur. Döviz kuru değişmeleri, daha önce belirtildiği gibi, bir ülke mallarının diğer ülke mallarına nisbi fiyat oranını değiştirmektedir. Bu değişmeler ise miktar değişmelerini uyaran temel bir faktördür. Bu temel; adeta varsayım olarak kabul edilmektedir²³.

Esneklikler yaklaşımı, ithalat talep esnekliği ile ihracat dış talep esneklikleriyle ilgilidir. Bu ilişki, birçok iktisatçı tarafından belirtilmesine rağmen genellikle “Marshall-Robinson-Lerner- Şartı” olarak adlandırılmaktadır. Marshall - Robinson - Lerner şartı şu şekilde özetlenebilir. İthalat talep esnekliği ile ihracat dış talep esnekliklerinin toplamı birim esneklikten (birden) büyük olmalıdır ki devalüasyon sonunda döviz kuru

²³ ABUŞOĞLU, a.g.e., s. 72.

yükselmesi yani ulusal paranın değer kaybı ödemeler bilançosu denkleğini sağlayabilsin. Eğer esneklikler toplamı birim esnekliğe eşitse, ulusal paranın değer kaybı ödemeler bilançosunu değiştirmeyecek; eğer esneklikler toplamı birden küçükse, ulusal paranın değer kaybı ödemeler bilançosu denkleğini aleyhte geliştirecek, eğer esneklikler toplamı birden büyükse ulusal paranın değer kazanması ödemeler bilançosunu lehde geliştirecektir²⁴.

Esneklik taraftarlarına göre; döviz kuru değişimleri ihracı yapılan malların hacminde, ihracatın miktar kompozisyonunda ve fiyat yapılarında değişimler meydana getirecektir. Buradan hareketle herhangi bir devalüasyon sonucunda ihrac fiyatları iç fiyatlara oranla artmakta, gerek iç fiyatların ve gerekse maliyetlerin yüksekliğinden kaynaklanan ihracat arzı tikanlıkları varsa giderilmiş olmaktadır. Aynı şekilde yabancılar için ülkenin ihrac malları ucuzlamış olacağından bu mallara olan talep de artmaktadır. Böylece her iki etki birleşerek ihracatı uyarılmış olmaktadır. Ancak, ihracatın uyarılmış olması, artması anlamında değildir. İhracatın artması için ihrac malı arz esnekliği ile dış talebin fiyat esnekliğinin yeteri kadar yüksek olması gerekmektedir.

Bu yaklaşıma göre, döviz kuru, ihracat sorunlarına anahtar bir rol oynamaktadır. Sadece ülkenin ihrac mallarına olan talebini değil, aynı zamanda ihracat arzını artıracak bir araç olarak da görülmektedir. Gerek arz ve gerekse talep üzerindeki reel etki bunların fiyat esneklikleri ölçüsünde ortaya çıkmaktadır. Ancak, bu değişmelerin süresi konusunda açıklık yoktur. Yani reel etkilerin devamlı olup olmadığı açık değildir²⁵.

Görüldüğü gibi, bu yaklaşımda esneklikler temel bir faktördür. Esneklikler ise birçok etkene bağlıdır. Satıcıların sayısı ve bir satıcının piyasada işgal ettiği yer, yurtiçi üretim ve tüketim miktarı, fiyat

²⁴ M Erol İYİBOZKURT, “Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Değerlemesi (I)”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt IV, Sayı 2, Kasım 1983, s. 36.

²⁵ ABUŞOĞLU, a.g.e., s. 72 - 74.

değişikliklerinin büyüklüğü, tahminler, tepki süresi, piyasa koşulları, alternatif sürüm yerleri, vb. gibi²⁶.

2.1.1.2. Arz Yönlü Yaklaşım

Bu yaklaşım; esneklik yaklaşımından daha ileri bir adım teşkil etmektedir. Çünkü esneklik yaklaşımı, kur değişmelerinin mevcut üretim ve arz yapısı içinde ve arz talep esnekliğine bağlı olarak ihracatı uyaracağını ileri sürmektedir. Bu yaklaşımda arz esnekliği geçmiş dönem ticaret hareketlerinden elde edilmiş ve veri olarak kabul edilmiştir. Arz yönlü yaklaşımda ise, devalüasyonlar geleneksel fonksiyonları yanında, ekonomide kaynak dağılımını ihraç sektörlerine doğru yönlendirebilecek bir güç olarak görülmektedir. Yani devalüasyonlar arz ve talep esnekliği çerçevesinde ihracatı uyararak kalmayacak, aynı zamanda ihraç mallarının arz esnekliğini de yükseltebilecektir.

Bu yaklaşım, temelde devalüasyonun ihracatı ve ihracat üretimini alabildiğine uyardığı ve ikisi arasındaki kesin ve tartışmasız bir ilişki olduğu varsayımını zımni olarak kabul eden bir döviz kuru belirleme yoludur. Bunun bir yöntem olarak kullanılabilmesi, döviz kuru ayarlamalarında ihracat sektörlerine özel bir önem vermek ve onları diğer faktörlerin önüne geçirmekle yapılmaktadır.

Özet olarak, ihracat sektörlerinde maliyet itişli veya talep kaynaklı bazı olaylarca (içerdeki talep enflasyonu gibi) yönlendirilen nisbi fiyat bozulmaları durumunda ortaya çıkan ihracat tıkanıklıklarının döviz kuru ayarlamaları yolu ile giderilmesi temeline dayanan bu yaklaşım; Nashashibi tarafından ileriye sürülmüş ve IMF'ce de benimsenmiştir. IMF'nin istikrar programları

²⁶ TÖRE, a.g.e., s. 51.

paketlerinde döviz kuru belirlemede önemli bir gösterge olarak kullanılmıştır²⁷.

2.1.1.3. Massetme Yaklaşımı

Devalüasyon konusunda esneklik yaklaşımına dayanan açıklamalar zamanla yetersiz bulunarak birçok iktisatçı tarafından eleştirilmiştir. En büyük eleştiri konusu dış ticarete giren malların arz, talep ve fiyatları dışında, tüm ekonomik değişkenlerin sabit varsayılması olmaktadır.

Massetme yaklaşımı bu eksikliği gidermek için ortaya atılmıştır. Bu yaklaşımda devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkileri milli gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklanmaktadır. Buna göre devalüasyon, yurtiçi gelir ve fiyatlar düzeyini ve bu kanaldan da dış denge durumunu etkilemektedir.

Massetme yaklaşımına göre, dış ödeme açığı, bir ülkenin kendi imkanlarının ötesinde yaşaması, yani yaptığı toplam üretimden daha fazla miktarı tüketim ve yatırımda kullanması demektir. Açıktır ki dış ticaret bilançosunun dengede olabilmesi için ülkenin toplam mal ve hizmet kullanımı yurtiçi üretim toplamına eşit olmalıdır. Bunu aşağıdaki gibi bir eşitlik halinde göstermek mümkündür:

$$Y + M = C + I + G + X$$

Burada M'yi eşitliğin sağ yanına atarsak,

$$Y = C + I + G + (X - M) \text{ ifadesi elde edilir.}$$

Yukarıdaki denklemde, yurtiçi harcamaları temsil eden $C + I + G$ yerine A ve dış ticaret bilançosunu gösteren $(X - M)$ yerine de B yazarsak eşitlik şöyle olmaktadır:

²⁷ ABUŞOĞLU, a.g.e., s. 74 - 78.

$$Y = A + B \quad \text{veya} \quad B = Y - A$$

Son eşitlikten de anlaşılacağı gibi, $Y = A$ yani, yurtiçi üretim ve yurtiçi harcama birbirine eşitse dış ticaret bilançosu dengededir. $Y < A$ ise yurtiçi üretim yurtiçi harcamalardan küçük, dolayısıyla dış ticaret bilançosu açık, $Y > A$ ise yurtiçi üretim yurtiçi harcamalardan büyük ve dış ticaret bilançosu fazla vermektedir. Özetlemek gerekirse, bütün sorun bu iki büyüklük arasındaki dengenin kurulmasıdır. Eğer ülke ürettiğinden daha fazlasını tüketiyorsa bu açığın herhangi bir şekilde karşılanmış olması gerekir ki bu da ancak ithalat fazlasıyla mümkün olmaktadır.

Bu yaklaşıma göre devalüasyonun dış ticaret açığı üzerindeki etkisi, eksik çalışma ve tam çalışma durumlarına göre farklı olmaktadır. Ekonominin eksik çalışma durumunda bulunduğu varsayılırsa, devalüasyon, doğurduğu fiyat etkileri dolayısıyla ihracat endüstrilerine olan dış ve ithalata rakip endüstrilere yönelik iç talebi uyarmaktadır. Kısacası, dış ticaret sektörlerinde talebin artmasına neden olmakta, bu da reel milli geliri uyarmaktadır. Böylece yurtiçi üretimde sağlanan artış ($Y - A$)'yı yani ülke aleyhine olan yurtiçi üretim ile yurtiçi harcama arasındaki açığı giderici ve dolayısıyla dış dengeyi sağlayıcı etkide bulunmaktadır. Demek oluyor ki ekonomide atıl bir üretim kapasitesinin bulunması durumunda devalüasyon yurtiçi üretimi artırarak dış ticaret bilançosun dengesizliğini giderici etki doğurmaktadır.

Ekonominin tam çalışma düzeyinde bulunduğu bir durum da ise, devalüasyon yukarıdaki gibi dış dengeyi sağlamada etkili olmamaktadır. Çünkü ihracat ve ithalata rakip endüstriye artan talep tüm ekonomiye yayılmakta ancak toplam yurtiçi üretimi atırmamaktadır. Aksine, harcamalardaki gelişmenin doğurduğu talep artışı ithalat yoluyla yurtdışından karşılanacaktır. Yani Y sabit kalırken A artmakta ve ülke aleyhine olan yurtiçi üretim dengesi daha da bozulmaktadır. Kısacası, tam çalışma durumunda

devalüasyon dış ticaret açığını daraltmamakta, tersine bu açığı büyütmektedir²⁸.

2.1.1.4. Parasalcı Yaklaşım

1960'ların sonu 1970'lerin başlarında parasal etkileri dikkate almadıkları için esneklikler ve massetme yaklaşımı eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştirilerin sahiplerine göre, gerek esneklik gerekse toplam harcama yaklaşımları ödemeler bilançosunun yalnızca dış ticaret kısmına uygulanabilmektedir. Kendileri ise ağırlığı devalüasyonun parasal etkilerine vermekte, hem ticaret bilançosu hem de sermaye işlemleri yoluyla dış dengeyi sağlama konusunun açıklanabileceğini savunmaktadırlar. Parasalcı yaklaşımcılara göre devalüasyon ancak para arzı ve talebi dengesini etkileyerek dış ödeme açıklarını giderebilmektedir. Devalüasyon nedeniyle dış ticarete giren malların ulusal para cinsinden fiyatları yükselmekte, diğer yandan, mallar arasındaki ikame olanakları dolayısıyla ticari olmayan malların fiyatları da artmaktadır. Bu ise ekonomide genel bir fiyat yükselişinin ortaya çıkması demektir. Fiyatlar yükselince parasal balansların reel değerini sabit tutmak için nominal para talebi de artmaktadır. Bu durumda devalüasyona bağlı olarak ortaya çıkan para talebi eğer, Merkez Bankası'nın emisyon hacmini artırmasıyla karşılanamıyorsa yurtdışından ülkeye girecek net döviz gelirlerinin doğurduğu ulusal para artışıyla karşılanacaktır. Başka bir deyişle, devalüasyon ülkenin net döviz rezervlerini artırıcı etkide bulunmaktadır.

Parasalcı görüş açısından döviz fonlarının ülkeye girişi, ithalatın azalması ve ihracatın artması gibi dış ticaret işlemlerinin yanında mevcut yabancı tahvillerin satılıp paraya çevrilmesi ve yeni tahvil çıkartılıp dış sermaye piyasalarında satma gibi sermaye işlemleri yoluyla gerçekleşmektedir. Böylece yurtdışından ülkeye döviz fonlarının girmesi ve Merkez Bankası'nın

²⁸ Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş Sekizinci Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 223.

bunlara dayanarak emisyon hacmini artırmayla para talebi karşılanmakta ve ödemeler bilançosu dengesi sağlanmaktadır. Bu görüşe göre, dış dengenin sağlanması para arz ve talebi arasındaki dengesizliğin giderilmesinin bir sonucu olmaktadır.

Ayrıca, bu görüşe göre devalüasyonun etkisi geçicidir. Dış denge ancak parasal denge sürdürüldükçe geçerli olmakta, parasal denge bozulduğunda dış denge de ortadan kalkmaktadır²⁹.

Özetle parasalcılara göre, bir dış dengesizlik para arz ve talebi arasındaki dengesizliğin sonucu olmaktadır. Devalüasyon, içerde malların fiyatını yükselterek para talebini artırmakta, bu talep iç emisyonla karşılanmazsa bireyler yurt dışına mal ve hizmet ihraç edip ya da ellerindeki yabancı tahvilleri satarak döviz elde etmektedirler. Böylece bu dövizler Merkez Bankası'na ulaştırıldığında banka da para arzını artırmaktadır.

2.1.2. Devalüasyonun İthalat Üzerindeki Etkisi

Devalüasyon ithal mallarının yurtiçi fiyatlarını pahalaştırdığı ölçüde bu malların talebi daralmakta ve böylece döviz giderlerinden tasarruf sağlanmasına yol açmaktadır.

Devalüasyon ithalat giderlerini kısıtıldığı ölçüde ticaret bilançosu üzerinde olumlu bir etki yapmaktadır. Bu ise ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğine bağlı bir sorundur. İthal mallarının yurtiçi talep esnekliği ne derece yüksek olursa devalüasyonun ithalat hacmini daraltma etkisi de o derece büyük olacaktır.

Normal olarak ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği sıfırdan büyüktür. Dolayısıyla devalüasyonun ithalatı kısarak döviz tasarrufu sağlaması hemen hemen kesindir.

²⁹ SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş Sekizinci Baskı, s. 225.

Bununla birlikte, böyle bir sonucun ancak dış ticaret rejimleri nisbeten serbest olan ülkelerde ortaya çıkabileceği açıktır. Dış ticaretin, özellikle miktar kısıtlamalarıyla aşırı şekilde sınırlandırıldığı ülkelerde, fiyat mekanizmasının işlerliği bulunmadığı için devalüasyonun döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi de görülmeyecektir.

Devalüasyonun ithalat üzerinde yarattığı bir etki de ulusal para cinsinden yapılan harcama miktarı üzerinde görülmektedir. Devalüasyonla birlikte ithalatın azalmasına karşın, yabancı para birimi başına ödenen ulusal para miktarı arttığından ithalata yapılan toplam ulusal para harcamaları da artmış olabilir. Bu sonucun devalüasyondan sonra uygulanacak para politikası yönünden önemli etkileri vardır. İthalat dolayısıyla piyasadan eskisinden daha çok ulusal para çekilip Merkez Bankası'na yatırılmış olduğundan bunun etkisi enflasyonu önleyici yönde olmaktadır³⁰.

Devalüasyonun yarattığı bir diğer etki de ithalatı ve ithalat girdilerini pahalılaştırarak çeşitli sektörlerde maliyet artışlarına neden olmasıdır. Paranın dış değerinin düşürülmesiyle fiyat ve maliyetlerin etkilenmesi, ithalatta fiyat artışlarının derecesine bağlıdır. Yani burada devalüasyonun ithalata yansımaları oranı belirleyici faktör olmaktadır. İthalat fiyatlarının bir kur ayarlaması sonunda aynı oranda artması normaldir. Ancak bazı koşullarda bu artış ayarlama oranında olmayabilir. Ülkenin ithal malları talebi esnek değilse, İthal fiyatları devalüasyon oranında yükselecektir. Eğer ithal malları talebi esnekse ithalatın yabancı para ile değeri düşebilecektir, bu da yerli para ile ithal fiyatlarının devalüasyon oranından daha az oranda artması demektir. Devalüasyon sonucunda ülkenin ithal malı talebi esnekse talep düşebilir. Yabancı ihracatçılar eğer ülkenin talebindeki azalmayı önemli görüyorlarsa (ülke o malın önemli bir ithalatçısı ise), talep düşmesi karşısında fiyatlarını düşürerek de devalüasyona karşı bir tutum içerisine girebilirler. Bu durumda, ithalat fiyatları ulusal para ile daha az yükselmiş ve devalüasyon da ithalat

³⁰ SEYİDOĞLU, a.g.e., s. 203 - 205.

fiyatlarına düşük oranda yansımış olmaktadır. Aksi her durumda ise; devalüasyon ithalata aynı oran da yansıyacaktır.

Bilindiği gibi yapılacak bir devalüasyon sonrasında ithal fiyatları artacaktır. Ancak bunun ürün maliyetleri üzerindeki etkisi elbette her sektörde ve üründe aynı olmayacaktır. İthalat maliyetleri, ithal edilen ana girdi fiyatlarındaki artış oranını ve ara girdilerin de toplam maliyetler içindeki payını artıracaktır. Yoğun bir şekilde ithal girdi kullanan sektörlerin maliyetleri bundan en fazla etkilenecektir. Diğer taraftan ithal girdilerin yerli girdilere ikame edilip edilmemesinin de burda belirleyici rol oynayacaktır. Gelişen birçok ülke, özellikle ihracata dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerde, ara malı ve diğer yardımcı girdilerin ithalat içinde önemli yer tutması ve ithalatın kısa dönemde de rakipsiz olması ithalatın ve ithal girdilerin ikame esnekliğini düşürmektedir. Bu bakımdan, ithalata bağımlı sektörlerde devalüasyonun maliyetleri artırıcı etkisi büyük olmaktadır. Çünkü maliyetler ithalatın pahalılaşması ve maliyetler içindeki ithal girdinin payı oranında yükselecektir³¹.

2.1.3. Devalüasyonun Başarı Koşulları

Devalüasyonun başarısı belirli koşullara bağlıdır. Dolayısıyla devalüasyon kararı alınmadan önce bu koşulların iyi değerlendirilmesi ve zamanın iyi seçilmesi gerekmektedir.

Devalüasyon ancak belirli tipteki dış ödeme açıkları durumunda etkili olabilecek bir önlemdir. Bu da mali nedenlerden ötürü ortaya çıkan açıklardır. Örneğin, şiddetli bir enflasyon durumunda dış pazarlara göre iç fiyatların yükselerek dış rekabet koşullarının zayıflaması ve ithal mallarının yerli mallara göre ucuzlaması gibi. Böyle durumlarda devalüasyon iç ve dış

³¹ ABUŞOĞLU, a.g.e., s. 102.

piyasalardaki fiyat ilişkisini ayarlamakta ve ekonomiye yeniden canlılık kazandırabilmektedir.

Devalüasyonun parasal bir işlem olduğu unutulmamalıdır. Bu nedenle de ödemeler bilançosunda, verim düşüklüğü, teknolojik gerilik, üretim yetersizliği gibi yapısal nedenlerle oluşan açıkları gidermede yalnızca devalüasyona güvenilmemelidir. Böyle durumlarda sorunun temeline inilerek, tedavi edici önlemler alınması gerekmektedir.

Devalüasyonu başarıya ulaştıracak koşulların neler olduğu aşağıda ayrıntılı olarak incelenmektedir.

2.1.3.1. İhraç Mallarının Dış Talep ve İthal Mallarının Yurtiçi Talep

Esnekliklerinin Yüksek Olması

İhraç mallarının dış talep esnekliklerini dikkate alırken bir malın toplam dünya talebi ile yalnız bizim malımıza düşen talep miktarı arasında bir ayırım yapmak gerekmektedir. Bu ayırım yapılırsa toplam olarak talep esnekliği çok düşük bir malın, bizim ihracatımıza yönelen talep miktarının çok esnek olabileceği görülebilir. Bu nedendir ki, ihracatta birbirlerine rakip olan ülkelerden birisi devalüasyon yapınca diğerleri de genellikle aynı yolu izleyerek paralarını devalüe etmektedirler.

2.1.3.2. İhraç Mallarının Arz Esnekliği

Devalüasyonun döviz kazandırıcı etkisi ihraç mallarının dış talep esnekliğinin bir'den büyük olması durumunda geçerli olacaktır. Ancak bu olanaktan yararlanabilmek için ihraç mallarını dış talep artışına paralel olarak artırabilmemiz gerekmektedir. Yani ihraç mallarının arz esnekliğinin yüksek olması gerekmektedir.

2.1.3.3. İthal Mallarının Arz Esnekliği

Devalüasyon ithalatı kırsarak döviz tasarrufu sağlayıcı etkisi hemen hemen kesindir. Ancak bu sonucun ortaya çıkması ithal mallarının yabancı ülkedeki fiyatlarının değişmemesine bağlı olmaktadır.

İthalat talebinin azaltılması, yabancı satıcıları ihracat fiyatlarını kırmaya zorlayabilir. Böyle bir durum yabancı malların satılacağı başka bir piyasanın bulunmaması ve arz esnekliğinin çok düşük olması gibi varsayımlara dayanmaktadır. Yabancı ihracatçı, eğer talep kısıldığında üretimini derhal daraltabiliyorsa kendisi için bir sorun yoktur. Fakat üretimini kısamıyor ve elinde kalan malı satmak için başka piyasalar da bulamıyorsa bu takdirde eski piyasayı yeniden kazanabilmek için fiyatları düşürme yoluna gidecektir. Yabancı fiyatlar düştükçe de ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatları ucuzlayacağından devalüasyonun etkisi zayıflamış olacaktır.

2.1.3.4. Fiyatların Sabit Tutulması

Devalüasyonun başarıya ulaşması için en önemli koşullardan birisi de, devalüasyonun arkasından gelecek fiyat artışlarının önlenmesidir. Devalüasyonun temel amacı ulusal fiyatlardaki şişkinliği gidermek ve ülkenin dış rekabet gücünü yükseltmektir. Fakat, eğer devalüasyon sonrasında da fiyatlar artmaya devam ederse bu amacı gerçekleştirme olanağı bulunmayacaktır. En aşırı bir durum olarak fiyatlar devalüasyon oranında artarsa devalüasyonun fiyatları ayarlama etkisi tamamıyla giderilmiş olacaktır. Bu nedenle devalüasyondan sonra fiyat istikrarını sağlamak hükümetlerin başlıca görevi olmalıdır.

2.1.3.5. Eski ve Yerleşik Piyasalar

İç ticarete olduğu gibi uluslararası ticarete de gelenekler ve alışkanlıklar bağlayıcı bir rol oynamaktadır. Geçmişte uzun ticari ilişkilerin yarattığı alışkanlıklar ve tüketicinin kafasında belirli ülke malları konusundaki olumlu veya olumsuz düşünceler fiyatlarda ucuzlama da olsa dış ticarete ülke değiştirmeyi oldukça güçleştirmektedir. Bu da devalüasyonun başarısını sınırlandıran başka bir faktör olmaktadır³².

2.1.4. Devalüasyonun Ticaret Bilançosu Üzerindeki Net Etkisi

Anlaşıldığı gibi, devalüasyon hem ithalat giderlerini kısıp bir döviz tasarrufu sağlayarak, hem de ihracat hacmini genişletip döviz kazandırarak ticaret bilançosu açığını giderici bir etkide bulunmaktadır. Bu açıklamalar daha önce açıklanan esneklikler yaklaşımına dayanmaktadır. Bilindiği gibi, devalüasyonun ihracatı artırıp artırmayacağı veya ne oranda bir devalüasyonun ihracatı ne ölçüde artıracığı en iyi şekilde esneklikler yaklaşımı ile ölçülmektedir. Buna göre arz esnekliklerinin sonsuz kabul edilmesi durumunda, devalüasyonun ticaret bilançosunu düzeltici etkisi şu ana koşula bağlı olacaktır.

$$e_m + e_x \geq 1$$

Burada, e_m ithal mallarının yurtiçi talep esnekliğini, e_x ihraç mallarının dış talep esnekliğini göstermektedir. Bu koşula göre, ithal mallarının yurtiçi ve ihraç mallarının dış talep esnekliklerinin toplamları bir'e eşit veya bir'den daha büyük olmalıdır (Marshall - Robinson - Lerner Koşulu).

Daha önce de değinildiği gibi, esneklikler yaklaşımında devalüasyonun başarısı için esnekliklerin değerleri büyük bir önem taşımaktadır. Ancak bu konuda bazı noktalara dikkat etmek gerekmektedir. Birinci olarak, ithal ve

³² SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş Dördüncü Baskı, s. 211 - 215.

ihraç mallarının arz esneklikleri sonsuz (veya çok yüksek) kabul edilmiştir. Oysa, gerçekte özellikle az gelişmiş ülkelerde ithal ve ihraç mallarının esnekliği oldukça düşüktür. Bu durumda devalüasyonun ülkenin ticaret bilançosu üzerindeki etkileri şöyle olmaktadır: İhraç mallarının arz esnekliğinin düşük olması, dış talep yeterli olsa bile ihracatın genişlemesini engelleyerek ihracat gelirlerini azaltacaktır. Yabancı ülkede ihraç mallarının arz esnekliğinin düşük olması ise devalüasyondan sonra onları fiyatları kırmaya zorlayabilir. Bu da ithal mallarının ulusal para cinsinden fiyatlarındaki yükselmeyi azaltarak döviz tasarrufu sağlayıcı etkiyi zayıflatacaktır.

İkinci olarak, esneklik yaklaşımında devalüasyonun yalnız mal ve hizmet akımları, yani ticaret bilançosu üzerindeki etkileri söz konusu olmaktadır. Oysa devalüasyondan sonra kurların gerçekçi bir düzeyde yeniden belirlenmesi ülkeye yabancı sermaye girişlerini de özendirir. Bu da ödemeler bilançosu üzerinde ayrıca olumlu bir etki doğuracaktır. Aynı etki işçi dövizleri bakımından da söz konusudur. Devalüasyondan önce düşük kurlar dolayısıyla karaborsada bozulan işçi dövizleri devalüasyondan sonra resmi kanallara yönelecektir.

Üçüncü olarak, Marshall - Robinson - Lerner koşulunun dayandığı düşünce, ödemeler bilançosunun başlangıçta denk olmasını gerektirmektedir. Devalüasyonun dış açıklar durumunda uygulanan bir önlem olması, ticaret bilançosunu düzeltebilmek için esneklikler toplamının bir'in değil, daha büyük bir değer üzerinde olmasını gerektirir. Çünkü ithalat giderleri ihracat gelirlerinden daha büyük olduğundan, her ikisinde de aynı oranda nisbi bir artış, mutlak değer olarak, birincisinin ikincisinden daha fazla artması demektir. Bu bakımdan Marshall - Robinson - Lerner koşulunu dar anlamda değil, esneklikler toplamı bir'den ne kadar büyük olursa devalüasyon dış

denkleşme üzerinde o kadar büyük olumlu etki doğurur şeklinde anlamak gerekmektedir³³.

2.2. Revalüasyon ve Ticaret Bilançosu

Revalüasyon, devalüasyonun tersidir. Yani hükümet kararları ile ulusal paranın dış değerinin yükseltilmesidir. Fakat kuramsal yönden tam tamına tersi olarak değerlendirilmemesi gerekmektedir. Çünkü, arz ve talebin fiyat artışlarına karşı gösterdiği duyarlılık, fiyat düşüşlerine karşı gösterdiği duyarlılığa eşit değildir.

Revalüasyon, az değerlenmiş kur düzeninin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Böyle bir durumda ülke, döviz kurunu isteyerek veya koşulların bir sonucu olarak denge döviz kurundan daha az değerlenmiş bir düzeyde tutabilir. Örneğin 250 TL = 1 ABD doları kuru Türkiye'nin dış dengesini sağlayacak kur iken resmi kur 200 TL = 1 ABD doları oranında belirlenebilir. Bu durum, sabit kur sisteminde söz konusu olabileceği gibi esnek kur sisteminde arz ve talebin karşılıklı etkisi sonucunda da ortaya çıkabilir. İkinci durum da devlet, döviz piyasasına rezervleri arttırmak için devamlı alıcı olarak girecek veya yabancı ülkelere net sermaye akışına izin vererek talebi arttıracaktır. Bunun sonucunda değişen döviz kurunu, devamlı olarak denge düzeyinin üstüne çıkartacaktır. Böylece ülkenin ödemeler bilançosu devamlı fazla verecek, dış alacak ve yatırımlarında artış olacaktır.

Revalüasyon, ülke içi fiyatları pahalandırarak ihracatı azaltırken, yabancı fiyatları düşürerek ithalatı arttırmaktadır. Diğer bir deyişle revalüasyon, ihraç mallarının fiyatlarını yabancı para olarak pahalandırmakta, ithal mallarının fiyatlarını ulusal para cinsinden ucuzlatmaktadır. Bunun sonucunda ülkenin ödemeler bilançosu fazlasında bir azalma meydana getirmektedir. Revalüasyon, ihracat hacmini ve ülkeye sermaye girişini

³³ SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş Dördüncü Baskı, s. 208.

dolayısıyla likidite ve iç talep düzeyini azaltmaktadır. Böylece, ülkede istihdam, fiyat ve ücret düzeyi düşmüş olmaktadır.

Eğer ödemeler bilançosu, devamlı fazla veriyor ise, ülkeye istenilenin üzerinde döviz girişi oluyor demektir. Döviz girişi herne kadar ülke parasının dünya piyasalarında aranmasına yol açsa da, bu, ekonomi açısından bazı sakıncalı durumlar yaratabilmektedir. Dış ödemeler bilançosu fazla veren ülkeler, açık veren ülkeler gibi hemen acil denkleştirici tedbirleri almak zorunda değildirler. Buna rağmen bilanço fazlalıklarını gidermeleri için uluslararası baskılar artmaktadır. Fakat ülkeler, genellikle bu fazlalıkları önlemek için revalüasyon yapmak istemezler. Çünkü revalüasyon, ülkelerin dünya pazarlarındaki rekabet gücünü büyük ölçüde olumsuz yönde etkilemektedir³⁴.

Uygulamada dış ödeme fazlasına sahip olan ülkeler bu fazlalarının sağladığı ekonomik ve siyasal güç dolayısıyla revalüasyon yapmaktan kaçınmışlardır. Genellikle uygulamada devalüasyonlara rastlanmaktadır.

³⁴ KARLUK, Uluslararası Ekonomi, s. 371.

İKİNCİ BÖLÜM

1980 SONRASI TÜRKİYE'DE UYGULANAN DÖVİZ KURU POLİTİKALARI VE DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Çalışmamızın birinci bölümünde bir ekonomide döviz kuru değişimleri ile dış ticaret arasındaki kuramsal ilişki incelenmeye çalışıldı. Bu bölümde ise, 1980 sonrası dönemde uygulanan döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmektedir. Bunun için önce, 1980 öncesi dönem kısaca ele alınmakta, daha sonra ise, 1980 sonrası dönem ele alınarak incelenmeye çalışılmaktadır.

1. Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

1980 sonrası Türkiye'de uygulanan döviz kuru politikalarının daha iyi anlaşılabilmesi için, 1980 öncesi dönemde uygulanan döviz kuru politikalarına değinmek gerekmektedir. Bu nedenle, aşağıda, önce 1980 öncesi döneme kısaca değinilmekte, daha sonra ise, 1980 sonrası dönem daha ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

1.1. 1980 Öncesi Uygulanan Döviz Kuru Politikaları

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına kadar geçen süre, TL'nin konvertibl olduğu dönemdir. Dünya ekonomisinde, bu yıllarda altın standardı geçerli olmuş, 1870'li yıllardan 1929 Dünya Ekonomik Krizine kadar altın standardı uygulanmıştır. Standardın doğal sonucu olarak da sabit döviz kuru uluslararası para sisteminin temelini oluşturmuştur. Örneğin, 1914 yılında 1 ABD doları = 0,052 ons altın, İngiliz sterlini = 0,257 ons altına konvertibl olduğu için, 1 Sterlin = 4,94 ABD dolarına eşittir³⁵.

³⁵ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s. 291.

Türkiye’de 1930 yılında çıkarılan 1567 sayılı “Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu” ile Türk Lirasının konvertibilitesine son verilmiş ve bu tarihten sonra IMF Sözleşmesi çerçevesinde 1973 yılına kadar döviz kuru, sabit fakat ayarlanabilir döviz kuru sistemine göre belirlenmiştir. Türk Lirası, uzun yıllar dolaylı olarak sterlin ve Fransız frangına dolayısıyla altına bağlanmış, diğer paraların 1936’dan sonra altın standardından ayrılmasından sonra ise, altına bağlantı kaldırılmıştır³⁶.

Türkiye, dünya ekonomisinde 1940’lı yıllarda meydana gelen gelişmelerin ise dışında kalmıştır. Ülkemiz her ne kadar II. Dünya Savaşı’na katılmadı ise de, 1939 - 1945 yılları arasında savaşın tüm olumsuz etkilerini yaşamıştır. Alınan bütün önlemlere karşın bu dönemde resmi kuru sabit tutulan Türk Lirası toptan eşya fiyatlarına göre % 450 ve altına göre % 360 değer kaybetmiştir³⁷. Bunun üzerine Hükümet 7 Eylül 1946 tarihinde Cumhuriyet döneminin ilk döviz kuru ayarlamasını gerçekleştirmiştir. Böylece TL’nin dolar karşısındaki değeri 130 kuruştan 280 kuruşa yükseltilerek % 116 oranında devalüasyon yapılmıştır³⁸.

1950 yılı, hem politik bakımdan hem de ekonomik bakımdan önemli bir dönüm noktasıdır. 1950 yılında iktidara gelen parti, liberal bir ekonomi politikası uygulamaya başlamıştır. Hükümet, OECD’nin liberasyon tavsiyesine uyarak ithal listelerine serbest ithalat listesini eklemiş ve döviz ihtiyacını planlayıp ithal listelerini düzenlemek üzere “Bakanlıklararası Döviz Komitesi”ni kurmuştur. Sabit kur sistemiyle birlikte işleyen liberasyonun doğal sonucu olarak ithalat hızla artmış, ihracat artış hızı daha yavaş olmuş, dış ticaret açığı giderek büyümüştür. Bunun üzerine, 1952 sonbaharından başlayarak liberasyona kayıtlar konmuş ve 1953 yılında liberasyon fiilen durdurulmuştur. Daha sonra çeşitli uygulamalarla döviz kontrolü daha da

³⁶ KARLUK, Uluslararası Ekonomi, s. 373.

³⁷ Erdoğan ALKİN ve diğerleri, Türkiye’de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, MEBAN Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, İstanbul 1981, s. 5.

³⁸ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s. 294.

sertleşmiştir. Çünkü, 1952 yılından başlayarak Türkiye, önemli bir ödemeler dengesi darboğazına girmiştir.

Ayrıca, sabit kur politikasıyla genişleyen döviz talebi ve enflasyon, kısa zamanda serbest döviz piyasasının kurulmasına, kredili ithalatın yarattığı çifte ödemelere, katlı kur uygulamasına, kısa dönemli borçların artmasına, ithalat güçlükleri nedeniyle üretim kapasitesinin eksik kullanımına ve döviz rezervlerinin erimesine yol açmıştır. Bunun yanında, kötü hava koşullarının tarımsal üretimi düşürmesi ile 1954'den sonra dış pazarlardaki olumlu koşulların ortadan kalkması sonucunda Hükümet, IMF'ye gitmek zorunda kalmıştır.

IMF'nin teklifiyle Hükümet, 4 Ağustos 1958 tarihinde ekonominin iç ve dış dengelerini yeniden sağlamak üzere bir istikrar paketini uygulamaya koymuş ve % 221 oranında fiili bir devalüasyon yapmıştır. 4 Ağustos 1958'de yapılan fiili devalüasyon, ancak iki yıl sonra 1960 Ağustos ayında resmileştirilmiş, dolar fiyatı 2.80 TL'den 9.00 TL'na çıkarılmıştır. İstikrar önlemlerinin olumlu sonuçları kısa sürede ekonomi üzerinde etkisini göstermiştir. Fakat, 1964 yılından başlayarak yeni bir enflasyon sürecine girilmesi, kısa sürede Türk Lirasını aşırı değerlenmiş bir duruma getirmiş, yabancı paralar karşısında TL yüksek kur üzerinden değerlendirilmiş ve ulusal para sürekli değer kazanmıştır. Aşırı değerlenme, basit kur ayarlamaları ile düzeltileceği yerde, katlı kur, prim, vergi iadesi gibi uygulamalara gidilmiştir.

1970 yılına gelindiğinde, aslında 1969 yılı için planlanmış olmakla birlikte, seçimler nedeniyle ertelenen devalüasyon % 66 oranında gerçekleştirilmiştir. Böylece, 1 dolar = 9 TL olan kur, 1 dolar = 15 TL'na çıkarılarak, TL'nin resmi değeri bir ölçüde gerçek değerinin altında tutulmuştur. 1970 devalüasyonunun sonucu kısa zamanda görülmüş ve

devalüasyonun etkisiyle hızlanan ihracat ve işçi döviz gelirleri cari işlemler açığını daraltmaya başlamıştır³⁹.

20 Aralık 1971 tarihinde çıkarılan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 18 sayılı Karara Ek Kararla, istisnalar dışında, 1 dolar = 14 TL'si olarak tesbit edilmiştir. Bu karara göre istisnaların uygulanması şu şekilde olacaktır:

- i. Geleneksel ihraç ürünlerinde (incir, zeytin vs.) 1 dolar = 13 TL'si,
- ii. Yurt dışındaki işçilerin yurda gönderdikleri veya getirdikleri döviz alışlarında 1 dolar = 10.50 TL'si,
- iii. Vergiye tabi tutulan dış seyahat harcamaları için parite, 1 dolar = 9.333 TL'sidir⁴⁰.

Görüldüğü gibi, bu karar, küçük oranlı da olsa, Türk Lirasının ilk kez ABD doları karşısında revalüasyonunu öngörüyordu. Ağustos 1970'te saptanan 1 dolar = 15 TL'lik parite 1 dolar = 14 TL'ye indirilmekle, Türk Lirası ABD dolarına karşı % 6.6 oranında revalüe ediliyordu.

1973 yılında Bretton Woods sistemi fiilen sona erdikten sonra, çok sayıda batılı sanayileşmiş ülke, döviz kurlarını dolara karşı serbest dalgalanmaya bırakmış, Türkiye'de bu gelişmenin dışında kalmamış ve döviz kuruna esneklik kazandırmaya çalışarak esneklik kazandırılmış sabit kur sistemini benimsemiştir.

10 Ocak 1974 - 12 Haziran 1979 tarihleri arasında kalan dönemde dolar paritesi 18 kez değiştirilirken Alman markının paritesinde 24 kez değişiklik yapılmıştır⁴¹. Söz konusu dönemde ve özellikle 1976 yılından itibaren

³⁹ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s. 295.

⁴⁰ RG, 23 Aralık 1971, Sayı: 14051.

⁴¹ TÜSİAD, 1979 Yılında Ortasında Durum, İstanbul, 1979, s. 42.

Türkiye'nin mini devalüasyon politikasına doğru bir adım attığı öne sürülebilir⁴².

1 Mart 1978 tarihinde dolar kuru 19 liradan 25 liraya çıkarılmıştır⁴³. Anlaşıldığı gibi, yapılan devalüasyon önceki mini devalüasyonlara göre oldukça yüksek oranlıdır.

1979 yılında ise, aşamalı bir devalüasyon yönetimi uygulanmaya başlanılmıştır. 10 Nisan tarihinde, o zamana değin, 25 lira olan dolar paritesi Maliye Bakanlığınca 26.50 liraya çıkarılmış, ayrıca yurtdışında çalışanların gönderecekleri veya bozduracakları dövizlere % 40 oranında prim ödeneceği öngörülmüştür⁴⁴. 10 Haziran'da ek prim uygulamasına son verilmiştir. Bunun sonucunda resmi kur 1 dolar = 26.40 TL'si, % 40 primli kur 1 dolar = 37.10 TL'si olmuştur. Bunun hemen ardından 11 Haziran günü yapılan bir devalüasyonla, 1 dolar = 35 TL'si olarak saptanmıştır. Bu parite yalnızca hükümetçe alımı desteklenen ürünlerin (fındık, çekirdeksiz kuru üzüm vs.) ihracatı karşılığında elde edilecek dövizler için geçerli olacaktı. Bunların dışında kalan tüm döviz alış ve satışlarında 1 dolar için 12.10 TL'si prim ödenecekti⁴⁵.

Özet olarak, 1980 öncesi dönemde uygulanan sabit kur politikası 1970'lerin ilk yılları hariç, yurtdışı fiyat artışlarının da üzerinde seyreden yurtiçi fiyat artışlarının etkisiyle Türk Lirasının aşırı değerlenmesine yol açmış, bu durum ihracatı ve ihracata dönük bir üretim yapısının gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Kur politikasında yapılan düzenlemeler genelde katlı kur uygulamaları şeklinde olmuştur. İşçi dövizleri ve turizm gelirleri için daha yüksek kur

⁴² Yavuz CANEVİ, "Sürekli Enflasyon Devrelerinde Uygulanması Önerilen Bir Kur Politikası: Mini-Devalüasyon", Türkiye Ekonomi Kurumu Konferans Dizisi 1978, Ankara, 1979, s. 14.

⁴³ RG, 1 Mart 1978, Mükerrer Sayı: 16215.

⁴⁴ RG, 10 Nisan 1979, Sayı: 16605.

⁴⁵ RG, 11 Haziran 1979, Sayı: 16663.

uygulanırken, tarım ürünleri ihracatı, petrol ve gübre ithalatında daha düşük kur uygulanmıştır.

1970’li yıllarda uygulanan kambiyo rejimi katı kontrollere ve düzenlemelere dayalı bir sistemden oluşmuştur. Bu dönemde, özellikle döviz girişi, döviz transferi ve döviz bulundurulması belirli hükümlere bağlanmıştır. Sermaye hareketleri yanında vatandaşların yurt dışına çıkışları da iki yılda bir olmak üzere sınırlandırılmıştır.

1.2. 1980 Sonrası uygulanan Döviz Kuru Politikaları

1980 yılı Türkiye Ekonomisi için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş; ekonomi politikası değişik bir anlayışla yönlendirilerek piyasa güçleri daha fonksiyonel hale getirilmiştir. Uygulanan politika demeti içerisinde, TL’nin yabancı paralar karşısındaki kurunun belirlenmesi de önemli bir yer tutmaktadır. 1980’den sonra uygulanan döviz kuru politikalarını iki dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönemin özelliği şu şekildedir. Mayıs 1980 devalüasyonundan sonra günlük ayarlama adı altında ortaya konulan bu yeni politika; piyasa ve dış ekonomik ilişkilerin değişen koşullarına kurların hemen intibak ettirilmesi amacıyla olup, mini devalüasyon olarak kabul edilmektedir. Buna karşılık 1989’dan itibaren başlayan ikinci dönemde ise; esnek kur politikası uygulamaya konulmuşsa da bu daha çok Merkez Bankası kontrolündeki gözetimli dalgalanmalar şeklinde olmuştur.

Aşağıda bu iki dönem ayrıntılı olarak açıklanmaya çalışılmaktadır.

1.2.1. 1980 - 1988 Dönemi

Türkiye ekonomik yönden içinde bulunduğu sıkıntılardan kurtulmak amacıyla, 24 Ocak 1980 kararları olarak bilinen yeni ve kapsamlı bir istikrar programını yürürlüğe koymuştur. 24 Ocak 1980’de alınan istikrar önlemleriyle

birlikte Türk Lirası, dolar karşısında % 49 oranında devalüe edilerek 1 ABD doları = 70 TL'sı olmuştur. 1 Mayıs 1982 tarihine kadar TL'nin yabancı paralar karşısında değeri sık sık % 1.5 - 5.5 oranında düşürülerek, kontrollü esnek kur sistemi uygulanmasına geçilmiştir. Böylece Türkiye, paranın dış değerinin düzenli bir şekilde düşürülerek ihracata canlılık kazandırmaya yönelik aktif kur politikasını yürürlüğe koymuştur.

1 Mayıs 1981 tarihinde yayınlanan bir Maliye Bakanlığı tebliği ile Merkez Bankası, TL ile yabancı paralar arasındaki pariteyi, uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler temel alınarak belirlemeye yetkili kılınmıştır. Bu tarihten sonra TL'nin değeri, yabancı paralar karşısında her gün ilan edilerek Lira'nın diğer dövizler karşısında aşırı değerlenmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır⁴⁶.

Merkez Bankası, 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren hergün Türk Lirası'nı, ABD dolarının uluslararası piyasalardaki değeri, ABD, Batı Almanya ve diğer batılı ticaret ortaklarımız ile Türkiye'deki fiyat artışlarını da dikkate alarak aylık olarak % 2 - 4 oranında mini devalüasyona tabi tutup ayarlama ilkesini benimsemiştir. Böylece Merkez Bankası, TL'nin gerçek piyasa fiyatına yakın kurunu elde etmeye çalışmıştır. Bu politikanın amacı, resmi kur ile piyasa kuru arasındaki farkı gidererek, uzun dönemde gerçekçi denge kuruna ulaşıp dış dengeyi sağlamaktır⁴⁷. Ancak bu uygulama çeşitli eleştirilere hedef olmuş, doların serbest piyasa değeri ile resmi değeri arasındaki farkın açıldığı belirtilmiştir. 26 Mart 1983 günü toplanan Para - Kredi Kurulu da doların yükselişinin Türk Lirasına aynen yansıtılmasını kabul etmiştir⁴⁸.

Merkez Bankası, günlük döviz kuru uygulamasına 29 aralık 1983 tarihinde son vermiş, sadece TL'nin ABD doları cinsinden esas kurunu günlük

⁴⁶ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s. 297.

⁴⁷ KARLUK, Uluslararası Ekonomi, s. 374.

⁴⁸ İYİBOZKURT, a.g.m., s. 31.

olarak belirleyip ilan etmeye başlamıştır. Yetkili bankalar ise, Merkez Bankasınca ilan edilen esas kurun % 6 altında ve üstünde alış ve satış kurları uygulamakta serbest bırakılmıştır. Böylece bankalar, döviz alış ve satış kurları arasındaki % 2 oranını aşmamak şartıyla, alış ve satış kurlarını serbestçe belirleyebilmiştir⁴⁹. 1983 sonunda ise, Türk Parasını Koruma Mevzuatında değişiklik yapılmıştır. Yayınlanmış olan 28 ve daha sonra 30 sayılı Tebliğler ile getirilen önemli değişiklikler ile ihracatçılara sağladıkları dövizin % 80'ini satma zorunluluğu getirilmiş, sağladıkları dövizin % 20'sini ise, serbestçe kullanmak ve bunları döviz tevdiat hesaplarına yatırmak olanağı sağlanmıştır. Ayrıca dışarıya hizmet satan kişilerin de dışarıdan sağlamış oldukları dövizleri Türkiye'ye getirmeleri zorunlu olmuş, ancak bu dövizleri satma zorunluluğu kaldırılmıştır.

13 Temmuz 1984 tarihinde Merkez Bankası'na, esas kuru günlük olarak belirleyebilme yetkisi verilmiştir. Ayrıca bankalara da esas kurun dövizler için % 6 altını veya üstünü, efektif için de % 8 altını veya üstünü geçmemek koşuluyla döviz ve efektif alış ve satış kurlarını serbestçe belirleyebilme yetkisi verilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi Merkez Bankası döviz alış ve satış kurlarını belirliyor, bankalar da buna uyuyordu⁵⁰.

Döviz işlemlerine tanınan serbestlik ve TL'yi destekleyen faiz politikası 1984'ün ikinci yarısından itibaren döviz bolluğuna yol açmış ve TL'nin reel değer kaybı 1985 yılında durdurulmuştur⁵¹. Bu durum Tablo 1'den açıkça görülmektedir. Tabloya göre, 1982 yılı Ocak ayının 100.00 olması durumunda, reel kur endeksi 1982 yılı başından itibaren azalma eğilimine girmekte ve bu eğilim 1985 yılında durdurulmakla birlikte 1988 yılına kadar sürmektedir. 1982 yılında reel kur endeksi 97.44 iken 1985 yılında 89.12 olmuştur. Bu

⁴⁹ KARLUK, Türkiye Ekonomisi, s. 298.

⁵⁰ Öztin AKGÜÇ, "Türkiye'de Döviz Sorunu", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 5, Mayıs, 1986, s. 7.

⁵¹ İzzetin ÖNDER ve diğerleri, Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1993, s. 190.

gelişmelerden cesaret alınarak Haziran 1985'te bankalara döviz kurlarını serbestçe belirleme yetkisi verilmiştir.

TABLO 1

REEL KUR
(1982 Ocak = 100)

	Reel Kur Endeksi	Yıl Sonuna Göre Yüzde Değişme	12 Aylık Ortalama Yüzde Değişme
Ocak 1982	100.00	-	-
1982	97.44	-	-
1983	92.52	- 0.53	- 5.05
1984	87.61	0.18	- 5.31
1985	89.18	- 6.60	1.79
1986	80.31	- 7.55	- 9.95
1987	78.12	3.67	- 2.72
1988	77.10	-7.26	- 1.32
1989	84.43	26.02	9.51
1990	100.23	12.11	18.72
1991	98.49	- 7.10	- 1.74
1992	94.16	- 3.72	- 4.00
1993	93.37	- 4.19	- 1.24
1994	75.45	-9.90	- 19.13

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mart 1995, s.74.

1985 yılı ortasında Merkez Bankası bir ileri adım daha atarak, 29 Haziran 1985'te bir tebliğ ile «Bankalar ticari ve gayri ticari işlemler ile uygulayacakları döviz ve efektif alış - satış kurlarını serbestçe tesbit edebilirler» kuralını getirmiştir⁵². Böylece % 6 ve % 8'lik sınır kaldırılarak,

⁵² AKGÜÇ, a.g.m., s. 8.

alış ve satış kurlarının belirlenmesinde bankalar serbest bırakılmıştır. Ayrıca Merkez Bankası, 2 Ocak 1986'dan itibaren yürürlüğe girmek üzere önemli kararlar almıştır. Alınan bu kararlarla, bankalara döviz girdilerinin % 20'sini Merkez Bankası'na satma zorunluluğu tekrar getirilmiştir. Satışlar Merkez Bankası'nın tespit etmiş olduğu kur üzerinden yapılacaktır.

1986 yılı başında bankalar arasında yarış başlamış, kurlar aniden yükselmiştir. Bunun üzerine Merkez Bankası 14 Mart Kararları olarak tanınan yeni bir düzenleme yapmak zorunluluğu duymuştur⁵³. Bu düzenlemeyle, esas kuru dolara göre % 5 marka göre de % 7'nin biraz üzerinde yukarı çekmiştir. İkinci olarak, bankaların döviz kurlarını serbestçe tespit etme yetkilerini elinden almış, döviz kurunun tespitinde esas kurun temel alınacağını belirtmiştir. Ancak bankalara esas kurun % 1 altında veya üstünde marj tanınmıştır. Böylece bankaların alış ve satış fiyatları ile, esas kur arasındaki marj daraltılmıştır. Yalnız efektiflerde satış kurunu serbest bırakmıştır. Merkez Bankası üçüncü olarak da bu döviz girdilerinin devredilmesi mecburiyetindeki % 20 oranını % 15'e indirmiştir. Ayrıca döviz tevdiat hesaplarındaki oran % 20'den % 15'e çekilmiştir. Ocak 1987'de ise bankalar dışında döviz işlemleri yapmaya yetkili müesseselerde döviz alış ve satış kurlarını Merkez Bankası'nın satış kurunun en fazla % 2 üzerinde tesbit edebilme imkanı tanınmıştır. Ayrıca 1987 yılında ekonominin likiditesinin daha sağlıklı ayarlanabilmesi amacıyla, bankalararası döviz ve efektif kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak için bir döviz ve efektif piyasasının kurulması ile ilgili hazırlık çalışmalarına devam edilmiş, 1988 yılının Ağustos ayında ise bu piyasa faaliyete geçirilmiştir⁵⁴.

Bankaların 1986'dan sonra, açılan kur makası sebebiyle spekülasyon döviz hareketlerine girmeleri, Hükümetin 4 Şubat 1988'de bu hareketleri

⁵³ AKGÜÇ, a.g.m., s. 10.

⁵⁴ Işın ÇELEBİ, *Dışa Açık Büyüme ve Türkiye*, e Yayınları, İstanbul, 1991, s. 98.

önleyici tedbirler almasına sebep olmuş ve döviz hareketlerine sınırlamalar getirmiştir.

4 Şubat önlemleri, TL'den kaçıışı durdurmak ve Merkez Bankası ile serbest piyasa döviz kurları arasında giderek büyüyen farkı azaltmak amacıyla alınmıştır. Çünkü 1987'in başından itibaren giderek hızlanan bir tempo ile Türk Lirası daha aranır hale gelmiştir. Bankaların uygulayabildikleri döviz kurlarıyla Merkez Bankası'nın yönlendirdiği döviz kuru arasında makas gittikçe açılmış, bunun sonucunda da resmi kurla serbest kur arasındaki makas açılmıştır⁵⁵.

4 Şubat Kararlarını ana gruplar itibariyle üç ana grupta toplayabiliriz. Bunlar para politikasına ilişkin kararlar, dış ticaret ve kambiyo rejimine ilişkin kararlar, bir de vergi önlemleri olarak gruplandırabilir. Para politikasına ilişkin kararlar şöyle özetlenebilir. Bankalardaki mevduat munzam karşılığı % 14'ten % 16'ya, disponabilite oranı % 23'ten % 27'ye yükseltilmiştir. Bunun dışında, resmi mevduatın Merkez Bankası'nda, Merkez Bankasının şubelerinin olmadığı yerlerde de Ziraat Bankası'nda toplanması öngörülmüştür.

Dış ticaretle ilgili olarak alınan kararlar daha çok dövizlerin hızlı bir şekilde Türkiye'ye girmesine yöneliktir. Bu nedenle bir ay içerisinde getirilecek olan dövizlerde teşvikler % 20 oranında artırılmıştır. Ayrıca ihracat bedellerinin tümünün yurda getirilmesi yönünde değişiklik yapılmıştır. Eski rejime göre ihracatçılar ihracat bedellerinin % 80'ini yurda getirmek zorunda idiler ve % 20'sini dışarıda bırakabiliyorlardı; ya da ihtiyari olarak Türkiye'ye getirebiliyorlardı. Alınan kararla bu % 20'lerin kısa zamanda Türkiye'ye getirilmesi öngörülmüş, ihracatta % 20, % 80 ayırım kaldırılmıştır. Bunun dışında, zamanında getirilmeyen ihracat bedellerinin Merkez Bankası'na satılması öngörülmüştür. Ayrıca hem para arzını hem de ithalat taleplerini bir

⁵⁵ Özer GÜNEY, "4 Şubat Kararlarının Türk Ekonomisine Olabilecek Etkileri ve Bankacılık Kesimindeki Bazı Sorunlar", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 3, Mart, 1988, s. 13.

ölçüde frenlemeye yönelik bir önlem olarak, ithalatta alınan depozito oranı geçici bir süre için % 15'e yükseltilmiştir.

Vergisel önlemler ise, daha çok dolaylı vergiler ve harçların büyük ölçüde arttırılması şeklinde olmuştur⁵⁶.

Özetlemek gerekirse 1980 yılından itibaren dışa dönük bir sanayileşme stratejisinin benimsenmesi ve dış ticaret kambiyo rejiminin liberalleştirilmeye başlanması ile birlikte, bu politikanın Türk Lirası'nı aşırı değerlendiren bir kur uygulaması ile yürütülmesi mümkün görülmemiş ve ülke ekonomisinde gerçekleşen enflasyon oranının diğer ülkelere oranla daha yüksek olması durumunda sürekli olarak döviz kurlarının belirlenmesi yoluna gidilmiştir. Mayıs 1980 devalüasyonundan sonra günlük ayarlama adı altında ortaya konan bu yeni politika; piyasa ve dış ekonomik ilişkilerin değişen şartlarına kurların hemen intibak ettirilmesi amacıyla olup, mini devalüasyon olarak kabul edilmektedir. Bu dönem boyunca TL üzerindeki idari denetime yoğun bir şekilde devam edilmiş ve kur tayini idare tarafından yapılmıştır.

1.2.2. 1988 Sonrası Dönem

Türkiye 1988 ve 1989'un ilk yarısına kadar bir resesyona girmiştir. 1988 ve 1989 yıllarında büyüme hızı tarımında etkisi ile fevkalade düşük çıkmıştır. Resesyon ithalatı düşürünce, ortaya döviz bolluğu çıkmış ve böylece döviz kurlarını revalüe etme fırsatı ortaya çıkmıştır⁵⁷. 1989 tarihinden itibaren, TL'nin Dolar ve Mark karşısındaki değer kaybı enflasyon oranının altında tutularak, yeni bir ekonomi politikası denemesi yürürlüğe konmuştur⁵⁸.

⁵⁶ Öztin AKGÜÇ, "4 Şubat Kararlarının Türk Ekonomisine Olabilecek Etkileri ve Bankacılık Kesimindeki Bazı Sorunlar", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 3, Mart, 1988, s. 5.

⁵⁷ Asaf Savaş AKAT, "Türkiye Ekonomisinde Döviz Sorunu: Dış Ticarete, Cari İşlemlerde ve Dış Ödemeler Dengesinde Gelişmeler; İzlenen Politikalar; Alınması Gereken Önlemler", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 10, Ekim, 1990, s. 21 - 23.

⁵⁸ İlker PARASIZ, Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan Kararları, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995, s. 159.

Tablo 2’de fiyat endekleri ve ortalama kurlar verilmiştir. Tablo 2’den de görüleceği üzere, 1988 yılında toptan ve tüketici fiyat endeksleri % 73.5 ve % 73.7 iken, dolar, TL karşısında % 65.9 değer kazanmıştır. 1989 yılında ülkemizde toptan eşya fiyat endeksi % 64.1, tüketici fiyat endeksi % 63.6 oranında gerçekleşmiştir. Aynı yıl ABD doları TL karşısında % 28.7, mark % 39.9 oranında değer kazanmıştır. Görüldüğü gibi, TL 1989 yılında yabancı paralar karşısında önemli ölçüde değer kazanmıştır.

TABLO 2

ORTALAMA KURLAR
(%)

	T.E.F.	T.F.E.	Ortalama Kur TL / Dolar	Ortalama Kur TL / Mark
1988	73.5	73.7	65.9	68.7
1989	64.1	63.6	28.7	39.9
1990	52.3	60.4	22.9	43.5

Kaynak: PARASIZ, a.g.e., s. 160.

Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 30 sayılı Karar 1989 tarihine kadar, kambiyo rejiminin esasını oluşturmuştur. Bu Karar 32 sayılı Kararla⁵⁹ Ağustos 1989 tarihinde değiştirilmiştir. Yapılan değişiklikle, Türkiye’ye Türk Parası ve Türk parasıyla ödemeyi sağlayan belgelerle her türlü döviz ithali serbest bırakılmıştır. Türkiye’de yerleşik kişilerin beraberinde döviz bulundurmaları serbest hale getirilmiş, yurtdışına çıkabilecek döviz limitleri önemli ölçüde yükseltilmiştir. 32 sayılı Karara ilişkin hükümler Ek 1’de gösterilmektedir.

1990 yılında kambiyo rejimi daha da liberalleştirilmiştir. 32 sayılı Karar’da yapılan değişiklikle, Türk parası ile ihracat ve ithalat serbest bırakılmış, dışarıda yerleşik kişilerin borsada kote edilmiş her türlü menkul

⁵⁹ RG, 11 Ağustos 1989, Sayı: 20249.

kıymetleri ve kamu kurum ve kuruluşlarınca ihraç edilen menkul kıymetleri aracı kurumlar vasıtasıyla satın almaları, satmaları, bu kıymetlere ait gelirler ile bunların satış bedellerini transfer etmeleri serbest bırakılmıştır⁶⁰. Ayrıca, 3 Mart 1990 tarihinden itibaren tam konvertibiliteye geçilmiş olup, bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler ticari ve gayri ticari işlemler için uygulayacakları gişe alış ve satış kurlarını Merkez Bankası kurlarından bğımsız olarak serbestçe belirlemeye hak kazanmışlardır⁶¹.

1989 ve 1990 yıllarında döviz mevcutlarını TL'nin dış değerini desteklemeye yönelik olarak kullanan Merkez Bankası'nın bu politikasını 1991 yılında büyük ölçüde terkettiği, bunun sonucu TL'nin dış paralar karşısında önemli bir değer kaybına uğradığı gözlenmiştir. 1991 Aralık sonu itibariyle TL ABD doları karşısında % 72.9, Alman markı karşısında % 71.2 oranında değer kaybetmiştir⁶².

1992 yılından itibaren aşırı değerlenmiş TL politikasından vazgeçilmiş, kısa vadeli fonların ülkemize gelişini devam ettirmek için, faiz oranları arttırılmıştır. Böylece, TL'nin değer kaybı enflasyon oranına yaklaştırılmış, buna karşılık yurtiçi faiz oranları arttırılmıştır⁶³. 1993 yılı sonlarında ekonomi yönetiminden sorumlu mercilerin devalüasyon ile enflasyon arasında meydana gelen farkı gidermek üzere devalüasyonu hızlandırması, bir yandan kamu kağıtlarının reel getirisini hızla düşürürken, öte yandan uluslararası derecelendirme kuruluşlarının Türkiye'nin kredi notunun indirileceği yönündeki açıklamaları, TL'den kaçışı hızlandırmıştır. Bu durum karşısında piyasalar anlamlı tepkiler vermiş, faiz oranları ve döviz kurlarında dalgalı fakat yükselen bir seyir gözlenmiştir⁶⁴. 1993 Kasım başı itibariyle TL, ABD

⁶⁰ ÇELEBİ, a.g.e., s. 66.

⁶¹ Melike ALTINKEMER, "Türkiye'de Döviz Piyasası ve Döviz Kurlarının Belirlenmesi", T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği, No: 9012, Mayıs, 1990, s.3.

⁶² TÜSİAD, 1992 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, Yayın No: TÜSİAD - T / 92.1.149, İstanbul, Ocak, 1992, s. 49 - 103.

⁶³ PARASIZ, a.g.e., s. 163.

⁶⁴ TÜSİAD, 1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, Yayın No: TÜSİAD - T / 95.1.169, İstanbul, Ocak, 1995, s. 15.

doları karşısında % 51.6, Alman markı karşısında % 45.78 oranında değer kaybetmiştir. Bu durum Tablo 3'te açıkça görülmektedir.

TABLO 3

DÖVİZ SATIŞ KURLARI
(TL)

	31.12.1991	31.9.1992	% Değişim	31.12.1992	2.11.1993	% Değişim
ABD Doları	5.085.00	7.887.00	55.10	8.573.00	12.993.00	51.56
Alman Markı	3.346.50	5.118.11	52.94	5.313.29	7.745.45	45.78

Kaynak: TÜSİAD, 1994 Yılına Giren Türk Ekonomisi, Yayın No: TÜSİAD - T / 941.65, İstanbul, Ocak, 1994, s. 59.

Türkiye 1994 yılına ekonomide giderek artan dengesizlikler ve bunların krize dönüşmeye başladığı bir ortamda girmiştir.

1994'ün Ocak ayında iç dengesizliklerin dış dengesizliklere dönüşmesi ve bunun ana nedeni olan yüksek kamu kesimi açıklarının daraltılması yönünde hiçbir ciddi adım atılmamış olması sonuçta Türkiye'nin uluslararası kredi notunun düşürülmesine yol açmıştır. Bu durum, dış piyasalarda borçlanma imkanını sınırlandırmış ve sermaye çıkışını hızlandırmıştır. Yatırımcının dövize olan yoğun talebi ve bankaların yüksek düzeylere ulaşan döviz açık pozisyonlarını kapatma girişimleri piyasalarda şok bir devalüasyon beklentisi doğurarak ithalat talebini artırmıştır. Merkez Bankası'nın piyasada döviz satışı, kurlar üzerindeki baskıyı azaltmaya yetmemiş ve sonuçta 26 Ocak tarihinde TL dolar karşısında % 14 oranında devalüe edilmiştir. Döviz kuru 15.156 TL'den 17.216 TL'ye yükselmiştir. Ancak, bu girişim de piyasalarda istikrar sağlamaya yetmemiştir.

1994 yılının ilk üç aylık döneminde yurtiçi talep artışının ve spekülasyon beklentilerin etkisiyle ithalat yükselmeye devam etmiş, böylece cari işlemler açığı büyümüş, Merkez Bankası rezervleri hızla erimiştir. Öyle ki, 1993 yılı

sonunda 6.2 milyar dolar olan döviz rezervleri, 1994 Mart ayı sonunda 3.2 milyar dolara gerilemiş, para piyasalarında başlayan kriz giderek diğer sektörlere yayılmıştır.

27 Mart seçimlerinden hemen sonra hızla derinleşen krizin önüne geçmek, öncelikle kısa dönemde mali piyasaları istikrara kavuşturmak ve ekonomideki dengesizliklerin temel nedenini oluşturan yapısal sorunlara çözüm getirmek amacıyla Hükümet, 5 Nisan tarihinde “Ekonomik önlemler uygulama planı”nı yürürlüğe koymuştur.

Uygulama, ilk aşamada bütçe açığındaki büyümenin kontrol altına alınması ve parasal genişlemede disiplin sağlanması üzerine yoğunlaşmıştır. Bütçe gelirlerini artırmak üzere, bir defaya mahsus olarak ek vergiler konulurken, kamu harcamalarını azaltmak amacıyla personel gideri dışındaki harcamalara kısıtlama getirilmiştir. Bu arada, KİT’lerin mal ve hizmetlerine yüksek oranlı şok zamlar yapılmıştır.

İstikrar programı mali disiplinin sağlanması için para politikasına ilişkin mevzuat ve uygulamalarda yeni düzenlemelere yer vermiştir. Bu kapsamda, Hazine’nin Merkez Bankası’ndan kullandığı kısa vadeli avans miktarı kısıtlanarak, 1995 yılında bütçe ödeneklerinin % 12’siyle sınırlandırılmıştır. Bu oran 1996 yılı için % 10, 1997 yılı için % 6, 1998 ve sonraki yıllar için % 3 olarak saptanmıştır. Kur belirlemesi ise on büyük bankaya bırakılmıştır. Buna göre; Merkez Bankası her gün ilan ettiği doların döviz satış kurunu belirlemesi yerine, yeni uygulama ile her gün Merkez Bankası tarafından saat 15.00’te tespit edilen ABD doları döviz satış kuru, üçer aylık dönemler temel alınarak, Merkez Bankası’na olan zorunlu döviz ve efektif devir ve satışları en yüksek on bankanın kotasyonları dikkate alınarak belirlenecektir. Bu on bankanın isimleri ise ilan edilmeyecektir.

Her üç aylık dönemin başında, sonuçları belli olan son üç ayın devirleri temel alınarak, kur tesbitine temel alınarak on banka belirlenecektir.

İstikrar programının açıklanmasından hemen sonra, Merkez Bankası ortalama % 300'ler seviyesinde seyreden bir gecelik faizi % 91'e düşürünce, 6 Nisan'da dolar kuru % 39 artarak, 7 Nisan'da 32.000 TL'ye ve 8 Nisan'da 39.000 TL'ye; mark kuru ise % 40.7 artarak, sırasıyla, 19.000 TL'ye ve 23.000 TL'ye yükselmiştir. Döviz kurlarında meydana gelen çok yüksek artışlar piyasalarda panik yaratırken, hem TL hem de dövizde ciddi boyutlarda açık pozisyon tutan bankacılık sistemi, artıştan olumsuz yönde etkilenmiştir. Mali sistemde bunalımı önlemek için mevduata devlet güvencesi verilmiştir. Ayrıca, süregelen belirsizlik ortamında TL'den kaçışı önlemek ve mevduatı özendirmek amacıyla 7 gün ihbarlı hesap açılmasına izin verilmiştir.

5 Nisan kararları ve ilk etkileri yurtiçinde tartışılırken, IMF ile yapılan görüşmelerden olumlu sonuçlar alınmış ve borçlanma programı ile parasal hedefleri içeren bir program çerçevesinde Temmuz 1994 - Eylül 1995 dönemini kapsayan bir stand-by anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma uyarınca IMF, 750 milyon dolar kredi vermeyi kabul etmiştir.

Nisan başlarında yaşanan paniğin yatışması bir gecelik faiz oranlarının yeniden % 200 - 400 düzeyine yükselmesiyle sağlanabilmektedir. Bu arada, Merkez Bankası'ndan kullanılan avans miktarı yasal sınırına ulaştığından, kaynak gereksinmesini karşılamak üzere Hazine iç piyasadan şok vadelerde ve şok faizlerle yeniden borçlanmaya başlamıştır⁶⁵.

Bu şekilde TL'den kaçış tersine dönmüş, dövize talep görece olarak azaldığından kurlar Mayıs ortasından itibaren gerilemeye başlamış, gerileme Haziran ve Temmuz aylarında da devam etmiştir. Bu durum Tablo 4'ten açıkça görülmektedir. Tabloya göre, Ocak ayında dolar 15.196 TL, mark 8.726

⁶⁵ TÜSİAD, 1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, s. 15 - 17.

TL iken, Mayıs ayında sırasıyla 33.629 TL ve 20.226 TL olmuş, Mayıs ayından itibaren kurlar gerilemeye başlamış, Temmuz ayında dolar 30.999 TL'ye, mark ise 19.669 TL'ye gerilemiştir. İstikrar programına uluslararası piyasalardan gelen desteğin de etkisiyle yatırımcıların portföy tercihi TL lehinde gelişmiştir.

TABLO 4

AYLIK ORTALAMA DÖVİZ KURLARI
(TL)

1994	ABD Doları	Alman Markı
Ocak	15,196.10	8,726.89
Şubat	17,724.60	10,213.97
Mart	20,584.43	12,165.29
Nisan	31,786.82	18,708.92
Mayıs	33,629.54	20,226.58
Haziran	31,725.19	19,415.13
Temmuz	30,999.59	19,669.06
Ağustos	31,680.99	20,276.97
Eylül	33,894.64	21,805.42
Ekim	34,866.93	22,928.92
Kasım	36,276.80	23,584.43
Aralık	37,406.58	23,769.61

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, s. 73.

Özetlemek gerekirse Türkiye'de döviz kurunun arz ve talep şartları altında serbestçe belirlenmesi yönünde önemli bir adım, Ağustos 1988'de Merkez Bankası bünyesinde döviz ve efektif piyasalarının açılması ile atılmıştır. Döviz kurlarının kamu otoritesinden bağımsız olarak belirlenmesine ise, 1990 yılında izin verilmiştir. Bankalar, özel finans kurumları ve yetkili

müesseseler, 1990 yılından bu yana döviz kurlarını Merkez Bankası'ndan bağımsız olarak belirleyebilmektedirler. Kısaca bu dönemde, esnek kur politikası uygulamaya konulmuşsa da bu daha çok Merkez Bankası kontrolündeki gözetimli dalgalanmalar şeklinde olmuştur.

2. Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

Döviz darboğazı Türk ekonomisinin her zaman en önemli sorunu olmuştur. Ülkemize ilişkin ödemeler dengesi tabloları incelendiğinde, bu sorunun öncelikle dış ticaret açısından kaynaklandığı görülmektedir.

Aşağıda 1980 sonrası uygulanan döviz kuru politikalarının dış ticaret üzerindeki etkileri incelenmektedir. Ancak daha önce, 1980 öncesi dönemdeki durum kısaca ele alınmaktadır.

2.1. 1980 Öncesi Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

Türkiye'de 1950 yılından itibaren uygulanan ithal ikamesi ve koruma politikalarının başlıca araçlarından birisi, kambiyo kuru olmuştur. Başka bir deyişle, miktar kısıtlamaları ve yüksek tarifeler yanında devamlı olarak aşırı değerlenmiş durumda tutulan Türk Lirası ithal ikamesi ve korumacılık politikalarını desteklemiştir. İthal ikamesi ve ona bağlı olarak yürütülen bu kur politikası Türkiye'nin sanayileşmesinde de önemsizmeyecek kadar az etki yaratmıştır⁶⁶. Aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası, ithalatı teşvik edip, ihracatı olumsuz yönde etkilerken, sektör ve madde bazında sağlıklı kriterlere dayanmaksızın sürdürülen ithal ikamesi politikası, iç ekonomide enflasyonist eğilimlerle beslenince, girdi yönünden büyük ölçüde dışa bağımlı ve genellikle

⁶⁶ ALKİN ve diğerleri, a.g.e., s.29.

iç pazara yönelik üretim yapan bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur⁶⁷. Bu dönemde dış ticaret hacmi içinde ihracatın payı devamlı gerilemiştir. Örneğin, bu pay 1945 yılında % 63.4 iken, 1980'de % 26.9 olmuştur. İthalatın payı ise devamlı yükselmiştir. Böyle bir yapı içinde, gerek ihracat gerekse de ithalat Tablo 5'ten de izleneceği gibi 1970'li yıllara gelinceye kadar, 1 milyar doların altında kalmıştır.

TABLO 5

1923 - 1980 YILLARI ARASI DIŞ TİCARET DEĞERLERİ
(Milyon Dolar)

	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat Payı (%)	İthalat Payı (%)
1923	86872	50790	- 36082	137662	36.9	63.1
1926	121411	96437	- 24974	217848	44.3	55.7
1930	69540	71380	1840	140920	50.7	49.3
1935	70635	76232	5597	146867	51.9	48.1
1940	53018	85728	32710	138746	61.8	38.2
1945	97051	168407	71356	265458	63.4	36.6
1950	285664	263424	- 22240	549088	48.0	52.0
1955	497637	313346	- 184291	810983	38.6	61.4
1960	467541	320731	- 146810	788272	40.7	59.3
1965	571953	463738	- 108215	1035691	44.8	55.2
1970	947604	588476	- 359128	1536080	38.3	61.7
1975	4738558	1401075	- 3337483	6139633	22.8	77.2
1980	7909443	2910122	- 4999321	10819565	26.9	73.1

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923 - 1990, Ankara, 1991.

⁶⁷ Engin ERDOĞAN, 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye'nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 227, Eskişehir, 1988, s. 15.

1980 öncesinde uygulanan sabit kur politikası 1970'lerin ilk yılları hariç, yurtdışı fiyat artışlarının üzerinde seyreden yurtiçi fiyat artışlarının etkisiyle Türk Lirası'nın aşırı değerlenmesine yol açmıştır. Söz konusu durum ihracatı ve ihracata dönük bir üretim yapısının gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir. 1970 - 1980 döneminde kur politikasında yapılan düzenlemeler genelde katlı kur uygulamaları biçiminde olmuştur. Sanayi ürünleri ihracatı, işçi dövizleri ve turizm gelirleri için daha yüksek kur uygulanırken; tarım ürünleri ihracatı, petrol ve gübre ithalatında daha düşük kur uygulanmıştır. Aşırı değerlenmiş Türk Lirası nedeniyle artan ithal talebini kontrol altına almak için miktar kısıtlamaları, lisans sistemi ve ithali yasak mallar listesi ithalat rejiminin en önemli araçlarını oluşturmuştur.

1970'li yıllarda uygulanan kambiyo rejimi 17 sayılı Karardan kaynaklanan katı kontrollere ve düzenlemelere dayalı bir sistemden oluşmaktaydı. Bu dönemde özellikle döviz girişi, transferi ve bulundurulması belirli hükümlere bağlanmıştır. Sermaye hareketleri yanında yurtdışına çıkışlar da sınırlandırılmıştır. Bu uygulamalar ekonomideki kaynakların etkin kullanımını önlerken, ihracatın ve diğer döviz kazandırıcı hizmetlerin gelişmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Özetlemek gerekirse Türkiye'de kur politikası çok uzun bir dönem boyunca izlenen ithal ikamesi ve korumacılık politikasının önemli bir parçası olarak kullanılmıştır. Oysa bu politikanın bütünü sanayileşmede pek etkili olmadığı gibi sanayi yapısında önemli olumsuz sınırlamalara da neden olmuştur. Bunun en açık örneği, aşırı değerlenmiş kur politikasıyla yapay olarak düşük tutulan makina teçhizat ithal fiyatlarının söz konusu mal grubunun ithalini olağanın üstünde uyararak sanayi sektörünü belli yönde bir teknoloji seçimine zorlamış olmasıdır. Bu zorlama sonucunda sanayi yapısı içindeki yatırım malları imal eden sektörler yeterli derecede gelişmemiştir. Başka bir deyişle, sanayinin gelişmesinde önceliği tüketim malları üreten alt

sektörlerin almasının temel nedeni yanlış uygulanan bu kur politikası olmuştur.

2.2. 1980 Sonrası Uygulanan Döviz Kuru Politikalarının Dış Ticaret Üzerindeki Etkileri

Dış ticaretimiz 1980 yılına dek uygulanan ithal ikamesi politikasına uygun bir anlayışla, 1980 yılından sonra ise dışarıya yönelik sanayileşme anlayışına göre yürütülmüştür. Daha önce değindiğimiz gibi, 1980 öncesi dönemine damgasını vuran ithal ikamesi stratejisinin rastgele uygulanışı, sanayinin dış kaynak gereksinimini, giderek de ekonominin dışa bağımlılığını arttırmıştır. Dış denge sağlama gayretlerinin, korumacı önlemler ve ithalat yönetiminde odaklaştığı bu stratejide, ihracat bir bakıma kendi haline bırakılmıştır.

Bilindiği gibi, 1980'le beraber iktisat politikasının odak noktası değiştirilmiştir. Böylece bir yandan kurumsal düzenlemelerle piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak koşullar oluşturulurken; öte yandan dışa açılmanın doğal uzantısı olarak, dünya ekonomisi ile bütünleşme de bir amaç olarak saptanmıştır. Bu çerçevede içinde, yabancı sermayenin özendirilmesi, ithalatın liberasyonu, ihracatın artırılması ve TL'nin konvertibilitesi, dünya ekonomisi ile bütünleşmenin en önemli kararları olarak benimsenmiştir⁶⁸.

1980'li yılların başında ihracat sorununun çözülmesi, ekonomik politikanın öncelikli hedeflerinden birisi olmuş, bu amaçla serbest piyasa ekonomisinin dış ticaret alanında gerektiği önlemler alınmış, dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, ihracatı artırmak ve ekonominin döviz kazandırıcı potansiyelini harekete geçirmek için döviz kuru başta olmak üzere teşvik politikalarına ağırlık verilmiştir⁶⁹.

⁶⁸ Cevdet ERDOST, "İhracattaki Daralmalar", Ekonomide Ankara, Sayı: 33, Temmuz / Ağustos, 1990, s. 18.

⁶⁹ İTO, Ekonomik Rapor, Yayın No: 1991 - 26, İstanbul, 1991, s. 49.

Bu politikalar sonucunda; 1979'da 2.3 milyar dolar olan ihracat, bugün 18.1 milyar dolara ulaşmıştır. Bunun yanında bir yandan ihracat artarken; öte yandan ihraç edilen ürünlerin bileşiminde de önemli değişimler gerçekleştirilmiştir.

İhracattaki bu ciddi artışta ve yapısal değişimde, kuşkusuz uygulanan politikaların etkisi olmuştur. Bir yandan baskı altına alınan iç talebin daralması sonucu ihraç edilebilir artığın oluşması; öte yandan giderek artan dozadaki doğrudan parasal teşvikler ve TL'nin dış değerinde aşırı yıpranmaya yol açan kur politikası, ihracattaki bu artışta ayrı ayrı etkileri olan uygulamalardır⁷⁰. İhracattaki gelişmelere paralel olarak geçmiş dönemlerde döviz sıkıntısından doğan ithalatı kısıtlayıcı yaklaşımlar da aşamalı bir biçimde kaldırılmıştır.

Yukarıda sözü edilen bu gelişmeler daha önce incelenen aynı dönemler gözönünde bulundurularak aşağıda açıklanmaktadır.

2.2.1. 1980 - 1988 Dönemi

Türkiye 1980'lere yirmi yıllık planlama deneyimini terk eden yeni bir iktisat politikası anlayışıyla girmiştir. Bilindiği gibi Türkiye'de 1977 - 1980 döneminde yoğun ödemeler dengesi ve dış borç sorunları yaşamıştır. Bu nedenle 24 Ocak'la başlayan süreçte ekonominin döviz girdilerini artırmaya öncelik verilmiştir⁷¹. Ancak, 1980 yılından başlayarak izlenen dışa açılma politikası, döviz darboğazı sorununa bir ölçüde çözüm getirmekle birlikte, dış ticaret açığının daraltılmasında tam etkili olamamıştır⁷².

İstikrar önlemleri çerçevesinde 1980 yılında ihracatı artırmak için öncelikle devalüasyon uygulamasına başvurulmuştur. Bir diğer uygulama ise ihracatın özendirilmesi için parasal desteklerin verilmesi ve ihracat fiyatlarının

⁷⁰ ERDOST, a.g.m., s. 18.

⁷¹ ÖNDER ve diğerleri, a.g.e., s. 186 - 188.

⁷² Emre ALKİN, "Kur Politikası ve Dış Ticaret Açığı", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 4/5, Nisan/Mayıs, 1992, s. 49.

düşürülmesi için işgücü ücretlerinin azaltılmasıdır. Bu uygulamalar özellikle ithal ikamesi döneminde kurulan ve korumacılık nedeniyle dünya fiyatlarından daha yüksek fiyatlarla üretim yapan sektörlerin hızla dışarıya yönelmesini sağlamıştır⁷³.

Gerçekten de, 1980 yılından sonra ihracat çok önemli bir artış göstermiştir. Tablo 6'da 1975 - 1983 yılları arasına ait dış ticaret değerleri verilmiştir. Tablo 6'dan da anlaşılacağı gibi, dış ticaret hacmi içinde ihracatın payı 1975 yılında % 22.8 iken, 1982 yılında % 39.4, 1983 yılında ise % 38.3 olmuştur. İthalatın payı ise 1975'de % 77.2 iken, 1982 yılında % 60.6, 1983 yılında da % 61.7 olmuştur.

TABLO 6

1975 - 1983 YILLARI ARASI DIŞ TİCARET DEĞERLERİ
(Milyon Dolar)

	İthalat	İhracat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracat Payı (%)	İthalat Payı (%)
1975	4738558	1401075	- 3337483	6139633	22.8	77.2
1980	7909443	2910122	- 4999321	10819565	26.9	73.1
1981	8933365	4702934	- 4230431	13636299	34.5	65.5
1982	8842664	5445937	- 3096691	14588637	39.4	60.6
1983	9235001	5727833	- 3507168	14962834	38.3	61.7

Kaynak: DİE, İstatistik Göstergeler 1923 - 1990.

1980 başlarında meydana gelen ihracattaki bu patlamada, uygulanan iktisat politikalarına ilişkin nedenlerin yanında, o dönemde yaşanan önemli iki dışsal faktörün varlığı da unutulmamalıdır. Bunların birincisi İran - Irak Savaşı, ikincisi de Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinin artan petrol gelirleridir. Gerek savaş dolayısıyla üretken aygıtları felç olan ve savaş

⁷³ Yakup KEPENEK - Nurhan YENTÜRK, Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş Altıncı Basım, İstanbul, 1994, s. 260.

ekonomisi koşullarını yaşayan İnan ve Irak'ın T¼rkiye'ye yönelik ithal talepleri; gerekse 1980'deki ikinci petrol şoku sonucu petrol gelirleri hızla bir kez daha artan Orta Doğu ve Kuzey Afrika lkelerinin dış aleme ve bu arada T¼rkiye'ye yönelik ithal talepleri, ihracatımızın bu dönemdeki artışında önemli rol oynamıřtır⁷⁴. Ayrıca 1981'de uygulamaya konulan esnek kur politikasının bu oluşumdaki payı da dikkate alınmalıdır.

1984 yılının başından itibaren eř anlı olarak hem dış ticaret hem de dış finans serbestleştirilmesine gidilmiştir. Dış finansal serbestleşme alanında ilk aşamada T¼rkiye'de yerleşik kişilerin döviz bulundurmalarıyla ilgili kısıtlamalar kaldırılmış ve bunlara bankalar nezdinde döviz hesapları açabilme olanağı getirilmiş, buna bağlı olarak da bankalara döviz pozisyonu tutma ve harcama konularında önemli esneklikler saęlanmıřtır⁷⁵. Dış ticaret alanında ise, 1984 - 1986 döneminde liberalizasyona gidilmiş, g¼mr¼k ve eşdeğerli vergilerde önemli değişiklikler yapılmıştır. D¼ř¼k faizli kredi sistemine son verilmiş, vergi iade oranları d¼ř¼r¼lm¼ř, ancak azaltılan doğrudan teşviklerin ihracat üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırabilmek için Katma Değer Vergisi istisnası ve Kaynak Kullanımı ve Destekleme Fonu'ndan prim ödemeleri getirilmiştir. Bilindiği gibi, 1980 - 1983 arasındaki yıllarda ise, kur ayarlamaları ve/veya ithalatın liberalizasyonu gibi dolaylı araçlar yerine doğrudan s¼bvansiyon niteliğindeki teşvik araçları (vergi iadesi, d¼ř¼k faizli ihracat kredileri gibi) kullanılarak ihracat zendirilmeye alıřılmıřtır⁷⁶.

Tablo 7'de 1983 - 1988 yılları arası dış ticaret, b¼y¼me ve reel kur rakamları gösterilmektedir. Bu tablodan anlaşıldığı gibi, b¼y¼me hızının y¼ksek olduğu 1984 ve 1987 yıllarında ithalattaki artış oranları, sırasıyla % 16.5 ve % 27.5 gibi y¼ksek d¼zeylerde dir. Bu eğilimin en önemli istisnası 1986 yılıdır. 1986 yılında T¼rk Lirası kayda değer l¼de reel değer kaybına

⁷⁴ ERDOST, a.g.m., s. 19.

⁷⁵ ÖNDER ve diğerleri, a.g.e., s. 189.

⁷⁶ ÇELEBİ, a.g.e., s. 144.

uğramıştır. Ayrıca, söz konusu yılın ilk yarısında hızlı büyümeyle ilgili olarak özellikle yatırım malları ithalatının hızla artması üzerine, ithalat teminat oranlarının artırılması, fon yükümlülüğüne tabi tutulan ithal mallarının kapsamının genişletilmesi ve fonların yükseltilmesi gibi önlemler alınarak ithalatın yavaşlaması sağlanmıştır⁷⁷. 1984 ve 1987 yıllarında ise, tartılı efektif reel kurda kayda değer bir değişme olmaması nedeniyle ithalat genişlemesini açıklayan temel etken büyüme hızı olmaktadır.

TABLO 7

1983 - 1988 YILLARI ARASI DIŞ TİCARET, BÜYÜME VE REEL KUR
(Milyon Dolar - %)

	GSMH Büyüme Hızı	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracat Artış Hızı	İthalat Artış Hızı	Tartılı Efektif Reel Kur
1983	4.6	5.728	9.235	- 3.507	- 0.3	4.4	78.3
1984	7.8	7.134	10.757	- 3.623	24.5	16.5	77.7
1985	4.5	7.959	11.344	- 3.385	11.6	5.5	72.9
1986	7.5	7.457	11.105	- 3.648	- 6.3	- 2.1	66.8
1987	9.3	10.190	14.158	- 3.968	36.7	27.5	66.3
1988	1.5	11.662	14.335	- 2.673	14.4	1.3	60.6

Kaynak: İTO, Ekonomik Rapor, 1991 - Merkez Bankası, Üç Aylık Bülten, Ocak/Mart, 1993.I, Ankara, 1993.

Özetlemek gerekirse 1980'le başlayan on yılın rakamlarına bakıldığında, ihracatın her üç yılda bir gerileme eğilimine girdiği, adeta bir nefes darlığı geçirdiği görülmektedir. 1983 ve 1986'da ihracattaki daralma ve gerilemeler, kur politikasının ve doğrudan teşvik mekanizmalarının giderek daha hızlı çalıştırılmasıyla atlatılmıştır. 1980 - 1988 döneminde ihracatın dört

⁷⁷ Emin ÖZTÜRK, "Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları", T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 9307, Ankara, 1993, s. 11.

kat artarak 11.6 milyar dolara ulaşmasındaki en önemli faktörlerden birisi, hiç şüphe yok ki doğrudan parasal teşvikler olmuştur.

2.2.2. 1988 Sonrası Dönem

1988 yılının ikinci yarısında başlayan ekonomik durgunluk ithalat artış hızını yavaşlatırken, ihracat artmasını sürdürmüştür. Ayrıca döviz kurunun sürekli olarak ayarlanamaması politikasının bu yılda bırakıldığı görülmektedir. Bu yılda cari işlemler dengesi 1.6 milyar dolar fazla vermiştir⁷⁸. Bunun en büyük nedeninin bu yılda ekonomide yaşanmış olan durgunluk olduğu söylenebilir. Bu yılda büyüme hızı önceki yıla göre düşmüştür. Dış Ticaret Dengesi Açığı % 44 oranında azalmıştır. Sonuçta döviz rezervlerinde önemli bir yükselme olmuştur. Şüphesiz ki bu artışı sadece ekonomideki durgunluğa bağlamak mümkün değildir. Uygulamaya başlanan döviz kuru politikasının da önemli bir etkisi vardır.

1989 yılında ise ilk yarıda yaşanan durgunluk ikinci yarıda uygulanan özellikle iç talebi arttırıcı politikalar ve gümrük vergilerinin düşürülmesi ile ekonomik canlılığa dönüşmüştür⁷⁹.

Bu talebin artmasında kamu kesiminde yüksek düzeyde gerçekleşen reel ücret artışları ve dış kredilerin faiz oranları üzerinde yarattığı olumlu etki, önemli bir rol oynamıştır. Bu durumda ekonomik faaliyetin giderek artan oranda dış krediyle finansmanı, TL'nin yabancı paralar karşısında reel anlamda değer kazanmasına ve giderek, ithalatın daha cazip hale gelmesine neden olmuş; artan yurtiçi talep büyük oranda ithalat yoluyla karşılanmıştır⁸⁰. Bu durum Tablo 8'den açıkça görülmektedir. Tabloya göre, ihracatın artış hızında kayda değer bir değişme olmazken, ithalatın yüksek düzeyde artışı sonucunda, dış ticaret açığı büyümüştür. 1989 yılında büyümenin düşük

⁷⁸ Kuter ATAÇ, "Döviz Rezervleri, Kur ve Faiz Politikaları", Ekonomide Ankara, Sayı: 37, Mart/Nisan, 1991, s. 10.

⁷⁹ ÇELEBİ, a.g.e., s. 183.

⁸⁰ TÜSİAD, 1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, s. 14.

olmasına rağmen ithalattaki artışın yüksek olması, Türk Lirası'nın 1989 yılında önemli ölçüde değer kazanmasından kaynaklanmıştır.

TABLO 8

1988 - 1992 YILLARI ARASI DIŞ TİCARET, BÜYÜME VE REEL KUR
(Milyon Dolar - %)

	Büyüme Hızı	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	İhracat Artış Hızı	İthalat Artış Hızı	Tartılı Efektif Reel Kur
1988	1.5	11.662	14.335	- 2.673	14.4	1.3	60.6
1989	0.9	11.625	15.792	- 4.167	- 0.3	10.2	75.4
1990	9.7	12.959	22.302	- 9.343	11.5	41.2	78.5
1991	0.5	13.593	21.047	- 7.454	4.5	- 5.6	73.5
1992	5.9	14.715	22.872	- 8.157	8.3	8.7	73.7

Kaynak: İTO, Ekonomik Rapor 1991 - Merkez Bankası, Üç Aylık Bülten, 1993 - 1.

1990 yılının başından itibaren uygulamaya konulan ithalatın serbestleştirilmesi, konvertibilite, gümrük vergilerinin azaltılması gibi ekonomik politikalarla birlikte dış ekonomik ilişkiler açısından önemli gelişmeler gerçekleşmiştir⁸¹. İhracat ve ithalatta görülen artışlar dolayısıyla dış açılma devam etmiştir. Ancak, ihracatta artışın ılımlı olmasına karşılık, ithalattaki hızlı artış dış ticaret açığının genişlemesine yol açmıştır. Tablo 8'den de görüleceği gibi, 1989 yılında dış ticaret açığı 4.167 milyar dolar iken, 1990 yılında 9.343 milyar dolar olmuştur. Ayrıca bu dönemde döviz kurunun ihracat aleyhine sapma yaratmayacak şekilde piyasa koşulları içinde oluşmasının öngörülmesine rağmen, 1989 yılından itibaren döviz kurunun düşük değerlendirilmesi, Körfez krizinin pazar kaybına neden olması ve sanayi ürünleri ihracatındaki kurumlar vergisi istisnasının azaltılması, ihracatı etkileyen olumsuz faktörler olarak ortaya çıkmıştır.

⁸¹ İTO, Ekonomik Rapor, s. 160.

1990 yılında dış ticarete görülen bu olumsuz gelişmeler 1991'de tersine dönmüştür. Bir önceki yılın aşırı değerli döviz kuru politikasından vazgeçilmiş, bunun sonucu olarak ithalat yavaşlarken ihracat canlanmış, böylece dış ticaret açığı kapanmaya başlamıştır. Tablo 8'den de görüleceği gibi, açık 1990 yılında 9.343 milyar dolar iken, 1991 yılında 7.454 milyar dolara gerilemiştir.

1991 yılında ithalatın yavaşlaması, dış ticaret açığını daraltmışken 1992 yılında hızlanan ithalat sonucu dış ticaret açığı tekrar artarak 8.2 milyar dolar olmuştur. Tablo 8'den görüleceği gibi, 1992 yılında ihracat bir yıl öncesine göre % 8.3 artarak 14.7 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artış sanayi ürünlerindeki yüksek büyümeden kaynaklanmıştır.

İthalatın ise, 1991 yılına göre % 8.7 oranında artarak 22.9 milyar dolara çıkmıştır. İthalattaki bu büyüme, hammadde ve yatırım malı ithalatının yüksek bir oranda artmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin, tüketim malları ithalatı % 3.8 gibi düşük bir oranda artmasına karşılık hammadde ve yatırım malı ithalatı sırasıyla % 8.3 ve % 11.6 gibi yüksek bir oranda artmıştır⁸².

1993 yılı sonunda ise, ithalatın % 28.7 artarak 29.4 milyar dolar, ihracatın ise % 4.3 oranında artarak 15.3 milyar dolar olması sonucu dış ticaret açığını 14.1 milyar dolara yükseltmiştir. Bu durum Tablo 9 yardımıyla izlenebilmektedir. Dış ticaret açığındaki bu olumsuz gelişme, temel olarak ekonominin hızlı büyümesine bağlanabilir. Gerçekten iç pazarın canlı olması tüketim ve hammadde ithalatını artırmış, yatırım talebi de yatırım malları ithalatının artmasına neden olmuştur. Bu durum da Tablo 10 yardımıyla izlenebilmektedir. Ayrıca, önemli bir ihracat pazarı olan OECD ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk, ihracatı zorlaştıran ithalatı ise kolaylaştıran bir etki yaratmıştır. Bu durum Tablo 11 yardımıyla izlenebilmektedir. Bu faktörlerin yanısıra, TL'nin yabancı paralar karşısında değer kazanması

⁸² TÜSİAD, 1994 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, s. 47.

dolayısıyla da ithalat fiyatlarının ucuzlaması ve ithalat finansmanına getirilen kolaylıklar bu gelişmeyi desteklemiştir.

TABLO 9

1993 - 1994 YILLARI DIŞ TİCARET DEĞERLERİ
(Milyon Dolar)

	İhracat	İthalat	İhracat Artış Hızı (%)	İthalat Artış Hızı (%)
1993	15.345	29.428	4.3	28.7
1994	18.106	23.270	18.0	- 20.9

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1995, s. 47 - 56.

TABLO 10

1992 - 1993 MAL GRUPLARINA GÖRE İTHALAT

OCAK - EYLÜL
(Milyon Dolar)

	1992	% Pay	1993	% Pay	% Değişim
Yatırım Maddeleri	4.773	29.3	6.565	31.0	37.5
Tüketim Maddeleri	2.056	12.6	2.878	13.6	40.0
Hammaddeler	9.454	58.1	11.709	55.4	23.9

Kaynak: TÜSİAD, 1994 Yılına Giren Türk Ekonomisi, s. 51.

TABLO 11

1992 - 1993 YILLARI ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İTHALAT

OCAK - EYLÜL
(Milyon Dolar)

	1992	% Pay	1993	% Pay	% Değişim
OECD Ülkeleri	11.149	68.5	14.220	67.2	27.6
AT Ülkeleri	7.164	44.0	9.080	42.9	26.7
Diğer OECD	3.985	24.5	5.140	24.3	29.0
Diğer Avrupa Ülkeleri	1.447	8.9	2.263	10.7	56.4
İslam Ülkeleri	2.412	14.8	2.611	12.3	8.3
Diğer Ülkeler	1.276	7.8	2.058	9.7	61.3

Kaynak: TÜSIAD, 1994.

Bütün bu gelişmeler sonucu 1993 yılında dış ticaret açığı 14.083 milyar dolara yükselmiş uluslararası rating kuruluşlarının ülkemizin risk puanını arttırmalarına neden olmuştur. 1993 dış ticaret rakamları 1994 krizinin habercisi olmuştur.

1993 yılının ikinci yarısından itibaren faiz oranlarının düşürülmesi ve kamu borçlanma yapısının iyileştirilmesi yönünde uygulanan politikalar, kısa vadeli sermaye hareketlerinin dışa yönelmesine neden olmuştur. Bu süreç, TL'nin reel olarak değer yitirdiği ve reel faiz oranlarının negatif olduğu 1994 yılının ilk aylarından itibaren hızlanmıştır. Uluslararası kredi notunun düşürülmesi üzerine, dış borçlanmada karşılaşılan güçlükler ciddi bir ödemeler dengesi krizini gündeme getirmiştir. Yılın ilk aylarında, TL'nin reel değer kaybına bağlı olarak hız kaybeden ithalat, 5 Nisan kararlarından sonra yurtiçi

daralmadan da etkilenecek, ciddi bir gerileme göstermiş, ihracat ise hızlanmıştır⁸³.

TABLO 12

1993 - 1994 YILLARI AYLARA GÖRE DIŞ TİCARET
(Milyon Dolar)

	<u>İHRACAT</u>		<u>İTHALAT</u>	
	1993	1994	1993	1994
Ocak	1,273.9	1,312.7	1,792.3	2,153.7
Şubat	1,168.2	1,193.5	2,004.3	1,751.9
Mart	1,231.2	1,320.1	2,110.9	1,981.5
Nisan	1,257.5	1,232.8	2,879.5	1,724.8
Mayıs	1,338.4	1,219.5	2,524.5	1,448.3
Haziran	881.4	1,378.5	2,374.2	1,780.8
Temmuz	1,181.8	1,578.2	2,469.4	1,606.4
Ağustos	1,120.8	1,517.0	2,596.4	1,890.0
Eylül	1,259.4	1,719.9	2,400.1	1,919.9
Ekim	1,416.6	1,670.2	2,317.2	2,059.5
Kasım	1,291.3	1,658.1	2,595.3	2,248.2
Aralık	1,924.6	2,305.3	3,363.8	2,705.0
TOPLAM	15,345.1	18,106.1	29,428.4	23,270.0

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1995, s. 47 - 56.

Tablo 12'de 1993 ve 1994 yılları aylara göre dış ticaret rakamları gösterilmektedir. Bu tablonun incelenmesi sonucunda, 1994 yılının ilk üç aylık döneminde, 1993 yılının üç ayına kıyasla değişmeyen ithalatın daha sonraki dönemlerde önemli ölçüde azaldığı, ancak ihracatta Haziran ayına kadar bir

⁸³ TÜSİAD, 1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, s. 20 - 74.

değişiklik gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Yine tablodan görüleceği gibi, dış ticaret açığı hızla küçülerek, 1994 sonu itibarıyla 5.1 milyar dolar olmuştur.

Özetlemek gerekirse 1989 yılında kabul edilmiş olan Türk parasının konvertibilitesi, ekonomiye sıcak para girişini hızlandırarak, döviz sorununu görünürde çözerken, döviz fiyatını düşük tutarak ithalat - ihracat dengesini ithalat lehine ihracat aleyhine devamlı bozmaya başlamıştır. bunun doğal sonucu olarak dış ticaret açığı giderek büyümüştür. Dış ticaret açığı 1993 yılında 14 milyar dolara yükselmiş, uluslararası rating kuruluşlarının ülkemizin risk puanını arttırmalarına neden olmuştur. Uluslararası kredi notunun düşürülmesi üzerine dış borçlanmada karşılaşılan güçlükler ciddi bir ödemeler dengesi krizini gündeme getirmiştir. 1994 yılının ilk aylarında, TL'nin reel değer kaybına bağlı olarak hız kaybeden ithalat, 5 Nisan kararlarından sonra yurtiçi daralmadan da etkilenecek gerileme göstermiş, ihracat ise hızlanmıştır.

SONUÇ

Döviz kuru politikası, hükümetlerin uluslararası ödemelerini belli bir düzen içinde gerçekleştirmek amacıyla dış ödeme dengesini etkilemek için döviz kuru ile ilgili olarak aldıkları tüm önlemlerdir. Döviz kuru politikası, bir ülkenin izlediği ticaret politikasıyla yakından bağlantılıdır. Örneğin, aşırı değerlenmiş bir döviz kuru kesinlikle miktar kısıtlamaları ve döviz kontrolünü gerektirmekte, böylece de içe dönük ithal ikamesi politikasının açıkça ya da dolaylı olarak kabulünü zorlamaktadır. Öte yandan, gerçekçi ya da gerçek değerinin altında saptanmış bir döviz kuru ise, diğer uygun önlemlerle birleşince, ihracatın ve döviz kazançlarının hızla artması ve dolayısıyla dışa dönük, ihracatı özendirici bir politika uygulaması için gerekli olmaktadır.

Bilindiği gibi döviz darboğazı Türk ekonomisinin her zaman en önemli sorunu olmuştur. Ülkemize ilişkin ödemeler dengesi tabloları incelendiğinde, bu sorunun öncelikle dış ticaret açısından kaynaklandığı görülmektedir.

Türkiye’de 1950 yılından itibaren uygulanan ithal ikamesi ve koruma politikalarının başlıca araçlarından birisi, döviz kuru olmuştur. Başka bir deyişle, miktar kısıtlamaları ve yüksek tarifeler yanında devamlı aşırı değerlenmiş durumda tutulan Türk Lirası ithal ikamesi ve korumacılık politikalarını desteklemiştir. İthal ikamesi ve ona bağlı olarak yürütülen kur politikası ise Türkiye’nin sanayileşmesinde önemsenecek kadar az bir etki yaratmıştır. Aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası, ithalatı teşvik edip, ihracatı olumsuz yönde etkilerken, sektör ve madde bazında sağlıklı kriterlere dayanmaksızın sürdürülen ithal ikamesi politikası, iç ekonomide enflasyonist eğilimlerle beslenince, girdi yönünden büyük ölçüde dışa bağımlı ve genellikle iç pazara yönelik üretim yapan bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dış ticaret hacmi içinde ihracatın payı devamlı gerilemiş, ithalatın payı ise devamlı yükselmiştir.

1980'le beraber iktisat politikasının odak noktası değiştirilmiştir. Böylece bir yandan kurumsal düzenlemelerle piyasa ekonomisine işlerlik kazandıracak koşullar oluşturulurken; öte yandan dışa açılmanın doğal uzantısı olarak, dünya ekonomisi ile bütünleşme ilkesi bir amaç olarak saptanmıştır. Bu çerçevede içinde, yabancı sermayenin özendirilmesi, ithalatın liberasyonu, ihracatın artırılması ve TL'nin konvertibilitesi, dünya ekonomisi ile bütünleşmenin en önemli kanalları olarak benimsenmiştir.

Bu anlamda 1980'li yılların başında ihracat sorununun çözülmesi, ekonomik politikanın öncelikli hedeflerinden birisi olmuş, bu amaçla serbest piyasa ekonomisinin dış ticaret alanında gerektirdiği önlemler alınmış, dış ticaret üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış, ihracatı artırmak ve ekonominin döviz kazandırıcı potansiyelini harekete geçirmek için döviz kuru başta olmak üzere teşvik politikalarına ağırlık verilmiştir. Bu politikalar sonucunda, 1979 yılında 2.3 milyar dolar olan ihracat, bugün 18.1 milyar dolara ulaşmıştır.

Ancak 1980 yılından başlayarak izlenen dışa açılma politikası, döviz darboğazı sorununa bir ölçüde çözüm getirmekle birlikte, dış ticaret açığının daraltılmasında tam etkili olamamıştır. 1988 yılından sonra dış ticaretimiz önemli açıklar vermeye başlamıştır. Örneğin, 1993 yılında dış ticaret açığı 14.1 milyar dolara yükselmiş ve uluslararası rating kuruluşlarının ülkemizin risk puanını arttırmalarına neden olmuştur. Ayrıca, 1993 yılı dış ticaret rakamları 1994 krizinin habercisi olmuş, uluslararası kredi notunun düşürülmesi üzerine, dış borçlanmada karşılaşılan güçlükler ciddi bir ödemeler dengesi krizini gündeme getirmiştir. 1994 yılının ilk aylarında TL'nin reel değer kaybına bağlı olarak hız kaybeden ithalat, 5 Nisan kararlarından sonra yurtiçi daralmadan da etkilenecek, ciddi bir gerileme göstermiş, ihracat ise hızlanmıştır. Dış ticaret açığı 5.1 milyar dolara gerilemiştir.

Eğer döviz dengesi Türk ekonomisinin önemli bir sorunu olarak kabul ediliyorsa, dış ticaret açığının kapatılması gerekmektedir. Bunun da en

mantıklı yolu ithalatı sınırlandırmak değil ihracatı hızlandırmaktır. Türkiye döviz kurunu, ihracatını teşvik edecek, ekonomisini dışa karşı asgari ölçüde koruyacak bir denge düzeyine çıkarmalı ve gelecekte de bu politikaya devam etmelidir. Bunun için döviz kuru başlangıçta önemli bir ayarlamaya tabi tutulmalı, sonra her ay, en az ekonomideki enflasyon oranında arttırılarak, ekonomide iç fiyatlarla dış fiyatlar arasında akılcı bir bağlantı yeniden kurulmalı ve bu bağlantı bilinçli bir biçimde sürdürülmelidir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

MAKALELER

- AKAT, Asaf Savaş : “Türk Ekonomisinde Döviz Sorunu; Dış Ticarete, Cari İşlemlerde ve Dış Ödemeler Dengesinde Gelişmeler; İzlenen Politikalar; Alınması Gereken Önlemler”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 10, Ekim 1990.
- AKGÜÇ, Öztin : “Türkiye’de Döviz Sorunu”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 5, Mayıs 1986.
- AKGÜÇ, Öztin : “4 Şubat Kararlarının Türk Ekonomisine Olabilecek Etkileri ve Bankacılık Kesimindeki Bazı Sorunlar”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 3, Mart 1988.
- ALKİN, Emre : “Kur Politikası ve Dış Ticaret Açığı”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 4/5, Nisan/Mayıs 1992.
- ALTINKEMER, Melike : “Türkiye’de Döviz Piyasası ve Döviz Kurlarının Belirlenmesi”, T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 9012, Mayıs 1990.
- ATAÇ, Kurter : “Döviz Rezervleri, Kur ve Faiz Politikaları”, Ekonomide Ankara, Sayı: 37, Mart/Nisan 1991.
- CANEVİ, Yavuz : “Sürekli Enflasyon Devrelerinde Uygulanması Önerilen Bir Kur Politikası: Mini-Devalüasyon”, Türkiye Ekonomi Kurumu Konferans Dizisi 1978,

Ankara 1979.

- ERÇEL, Gazi : “Ödemeler Dengesi ve Döviz Kuru Politikaları”, Finans Dünyası, Sayı: 50, Şubat 1994.
- ERDOST, Cevdet : “İhracattaki Daralmalar”, Ekonomide Ankara, Sayı: 33, Temmuz/Ağustos 1990.
- GÜNEY, Özer : “4 Şubat Kararlarının Türk Ekonomisine Olabilecek Etkileri ve Bankacılık Kesimindeki Bazı Sorunlar”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Sayı: 3, Mart 1988.
- İYİBOZKURT, M. Erol : “Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Değerlenmesi (I)”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Cilt IV, Sayı: 2, Kasım 1983.
- KRUEGER, Anne O. : “Ekonominin Dışa Açılmasında Kambiyo Kuru Politikası”, Türk Ekonomisinin Dışa Açılma Sorunları, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul 1979.
- ÖZTÜRK, Emin : “Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları”, T.C. Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü, Tartışma Tebliği No: 9307, Ankara 1993.

KİTAPLAR

- ABUŞOĞLU, Ömer** : Döviz Kuru Politikası ve İhracat Üzerine Etkisi (1980 - 1988Dönemi), TOBB Yayını, Ankara 1990.
- ALKİN, Erdoğan -
BENER, Erhan -
DEMİRGİL, Demir -
GÖNENSAY, Emre** : Türkiye’de İzlenen Kur Politikası: Tarihçe, Bugünkü Durum, Sorunlar, Öneriler, MEBAN Sermaye Piyasası Araştırma Merkezi, İstanbul 1981.
- ÇELEBİ, Işın** : Dışa Açık Büyüme ve Türkiye, e Yayınları, İstanbul 1991.
- ERDOĞAN, Engin** : 24 Ocak Ekonomik İstikrar Tedbirlerinin Türkiye’nin İhracatında Meydana Getirdiği Yapısal Değişim, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 277, Eskişehir 1988
- GÜRAN, Nevzat** : Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge, Kavram Matbaası, İzmir 1987.
- KARLUK, S. Rıdvan** : Uluslararası Ekonomi, Üçüncü Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1991.
- KARLUK, S. Rıdvan** : Türkiye Ekonomisi, Birlik Matbaası, Eskişehir 1994.
- KEPENEK, Yakup-
YENTÜRK, Nurhan** : Türkiye Ekonomisi, Geliştirilmiş Altıncı Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994.
- ÖNDER, İzzettin-
TÜREL, Oktar-EKİNCİ,
Nazım-SOMEL, Cem** : Türkiye’de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1993.

- ÖZBEK, Dilek Saygın : Uluslararası Para Sistemleri ve Parasal İlişkiler, Ankara 1981.
- PARASIZ, İlker : Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları, Ezgi Kitabevi, Bursa 1995.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş Dördüncü Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara 1982.
- SEYİDOĞLU, Halil : Uluslararası İktisat, Geliştirilmiş Sekizinci Baskı, Güzem Yayınları, İstanbul 1991.
- TÖRE, Nahit : Uluslararası Para Sistemi ve Az Gelişmiş Ülkeler, Sevinç Matbaası, Ankara 1972.

RESMİ VE DİĞER KAYNAKLAR

- _____ : DİE, İstatistik Göstergeler 1923 - 1990, Ankara 1991.
- _____ : DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Mart 1995.
- _____ : İTO, Ekonomik Rapor, Yayın No: 1991 - 26, İstanbul 1991.
- _____ : MERKEZ BANKASI, Üç Aylık Bülten, Ocak/Mart 1993 - I, Ankara 1993.
- _____ : R.G., 23 Aralık 1971, Sayı: 14051.
- _____ : R.G., 1 Mart 1978, Mükerrer Sayı: 16215.
- _____ : R.G., 10 Nisan 1979, Sayı: 16605.
- _____ : R.G., 11 Haziran 1979, Sayı: 16663.

- _____ : R.G., 11 Ağustos 1989, Sayı: 20249.
- _____ : TÜSİAD, 1979 Yılı'nın Ortasında Durum, İstanbul 1979.
- _____ : TÜSİAD, 1992 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, Yayın No: TÜSİAD - T/92.1.149, İstanbul, Ocak 1992.
- _____ : TÜSİAD, 1994 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, Yayın No: TÜSİAD - T/94.1.165, İstanbul, Ocak 1994.
- _____ : TÜSİAD, 1995 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, Yayın No: TÜSİAD - T/95.1.169, İstanbul, Ocak 1995.

EKLER

EK 1. Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL ESASLAR

Amaç, konu, yetki ve saklı hükümler

Madde 1— Türk parasının kıymetini korumak amacıyla, Türk parasının yabancı paralar ve altın karşısındaki değerinin belirlenmesine, döviz ve döviz temsil eden belgelere (menkul değerler dahil) ilişkin tüm işlemler ile dövizlerin tasarruf ve idaresine, Türk parası ve Türk parasını temsil eden belgelerin (menkul değerler dahil) ithal ve ihracına, kıymetli maden, taş ve eşyalara ilişkin işlemlere, prim tahsili suretiyle bedelsiz ithal izni vermeye, ihracata, ithalata, özelliği olan ihracat ve ithalata, görünmeyen işlemlere, sermaye hareketlerine ilişkin kambiyo işlemlerine ait düzenleyici, sınırlayıcı esaslar bu Karar ile tayin ve tespit edilmiştir.

Bu Karar'a ve bu Karar'ın uygulanması amacıyla Bakanlık'ça yayımlanacak tebliğlere muhalefet 1567 sayılı Kanun'la ek ve tadillerine muhalefet sayılır.

Çeşitli kanunlar ve uluslararası anlaşmalarda yer alan özel hükümler saklıdır.

Tanımlar

Madde 2— Bu Karar'ın uygulanmasında,

a) Bakanlık: Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı bulunduğu Bakanlık,

b) Türkiye'de yerleşik kişiler: yurt dışında işçi, serbest meslek ve müstakil iş sahipleri dahil Türkiye'de ikametgah sahibi gerçek ve tüzel kişiler ile bir takvim yılı içinde Türkiye'de devamlı olarak 6 aydan fazla oturanları,

c) Dışarıda yerleşik kişiler: Türkiye’de yerleşik sayılmayan gerçek ve tüzel kişileri,

d) Yolcu: Geçerli pasaport veya pasaport yerini tutan belgeler taşıyan ve Türkiye’ye girmek veya Türkiye’den çıkmak üzere Maliye ve Gümrük Bakanlığı’nca tesbit edilen giriş ve çıkış kapılarına gelen kişileri,

e) Türk parası: Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına göre Türkiye’de tedavülde bulunan veya tedavülden kaldırılmış olsa bile değiştirme süresi dolmamış paraları,

f) Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgeler: Türk parası ile ödemede bulunmayı sağlayan ticari ve adi senetler, kredi mektubu, havale, mektup gibi her türlü belge ve vasıtaları,

g) Efektif: Banknot şeklindeki bütün yabancı ülkeler paralarını,

h) Döviz (kambiyo): Efektif dahil yabancı parayla ödemeyi sağlayan her nev’i hesap, belge ve vasıtaları,

i) Menkul kıymetler: Sermaye piyasası mevzuatında tanımlanan her türlü Türk menkul kıymetleri ile yabancı menşeli menkul kıymetleri,

j) Kıymetli madenler: Her tür ve şekilde altın ve platini,

k) Kıymetli taşlar: Elmas, pırlanta, yakut, zümrüt, topaz, safir, zebercet ve inci,

l) Kıymetli eşya: Kıymetli madenler veya kıymetli taşlardan yapılmış ya da bunları içeren eşyaları,

m) Merkez Bankası: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası ve şubelerini,

n) Banka: Bankalar Kanun’una göre Türkiye’de faaliyette bulunan ve kambiyo işlemleri yapma yetkisi olan bankaları,

o) Yetkili müesseseler: Bakanlık'ca tesbit edilen usul ve esaslar çerçevesinde döviz, kıymetli maden ve kıymetli taşlara ilişkin işlemler yapmasına izin verilen anonim şirketleri,

p) Özel finans kurumları: 16.12.1983 tarihli, 83/7506 sayılı Kararname'nin eki karar uyarınca tesbit edilen usul ve esaslar çerçevesinde sermayelerine ilaveten yurt dışından ve içinden fon toplayarak ekonomiye fon tahsis eden anonim şirket şeklindeki mali kuruluşları,

ifade eder.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRK PARASI, DÖVİZ İLE KIYMETLİ MADEN, TAŞ VE EŞYALARA İLİŞKİN HÜKÜMLER

Türk parası

Madde 3— a) Türk parası ve Türk parasıyla ödemeyi sağlayan belgelerin yurda ithali serbest olup, ihracı Bakanlığın iznine tabidir.

Yolcular, en çok 3.000 ABD Doları karşılığı Türk parasını yurt dışına serbestçe çıkarabilirler.

b) Türkiye'de yerleşik kişiler, Türkiye'deki bankalar kanalıyla Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne serbestçe Türk Lirası gönderebilirler.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ödemeler, Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgeler üzerinden yapılabilir.

c) Dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye'de Türk parasıyla ödeme, tahsilat ve tevdiatta bulunmaları serbesttir.

Döviz

Madde 4— a) Türkiye'ye döviz ithali serbesttir, hiçbir kayda tabi tutulamaz ve menşei araştırılmaz.

b) Türkiye'de yerleşik kişilerin beraberinde döviz bulundurmaları; bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumlarından 3.000 ABD Doları veya eşitine kadar döviz satın almaları, dövizleri bankalarda açacakları döviz hesaplarında tutmaları ve efektif olarak kullanmak dahil tasarruf etmeleri serbesttir.

c) Türkiye'de yerleşik kişilerin, dışarıda yerleşik kişilerden, Türkiye'de yapacakları işlemler nedeniyle döviz kabul etmeleri serbesttir.

d) Türkiye'de yerleşik kişiler yurt dışına çıkışlarında, beraberlerinde 3.000 ABD Doları veya eşitine kadar döviz çıkarabilirler. Bu miktarın üzerinde döviz çıkarılabilmemesi, ancak kendilerine bankalarca döviz verildiğinin tevsiki kaydıyla mümkündür. Dışarıda yerleşik kişiler ile Türkiye'de yerleşik sayılmakla birlikte yurt dışında çalışan Türk uyruklu kişiler, yurda girişlerinde beyan etmiş olmak kaydıyla, 3.000 ABD Doları veya eşitini aşan miktarlardaki dövizlerini beraberlerinde yurt dışına serbestçe çıkarabilirler.

e) Bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumları, dışarıya yerleşik kişilere Türkiye'de sattıkları döviz tutarını aşmamak kaydıyla iadeten döviz satışı yapmaya yetkilidir. 1.000 ABD Doları veya eşitine kadar döviz iadelerinde döviz bozdurulduğunu gösterir belge aranmaz.

Döviz kurları

Madde 5— Yabancı paralar ve altının Türk parası karşısındaki değeri, Merkez Bankası'nca tesbit edilen useller çerçevesinde belirlenir.

Döviz alım ve satımları işlem tarihinde geçerli kurlar üzerinden yapılır. 6 ncı ve 8 inci madde hükümleri saklıdır.

Mahsup işlemleriyle ilgili döviz alım ve satım belgelerinin düzenlenmesinde işlem tarihindeki döviz alış kurları uygulanır.

Dövizle ilişkin işlemler

Madde 6— Dövizle ilişkin işlemler Merkez Bankası'nca belirlenen konvertibl dövizler üzerinden Merkez Bankası, bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumlarınca; Yabancı sermaye mevzuatına göre yurda getirilecek dövizlerin alışı ise bankalarca yapılır. Konvertibl olmayan dövizlerin alış ve satışlarında uyulacak esaslar Merkez Bankası'nca belirlenir ve ilan edilir.

Bankalar, Merkez Bankası'nca belirlenen esaslar dahilinde vadeli döviz alım ve satımı yapabilirler.

Bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumları döviz mevcutlarını, Bakanlık'ça tesbit edilecek oran ve esaslar çerçevesinde Merkez Bankası'na devrederler. Merkez Bankası'na olan döviz yükümlülüklerini tamamiyle yerine getiren anılan kuruluşlar, Merkez Bankası'nca öngörülen diğer şartları da yerine getirmek kaydıyla, Merkez Bankası bünyesinde kurulan döviz ve efektif piyasalarına katılarak, dövizle ve efektife ilişkin her türlü işlemi Merkez Bankası'nca belirlenecek kurallar dahilinde yapabilirler.

Bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumları döviz mevcutlarını bu Karar'a ve Merkez Bankası'nca belirlenecek esaslara uymak kaydıyla bankacılık teamüllerine göre öncelikle ülke ihtiyaçlarının karşılanmasında olmak üzere serbestçe kullanabilirler.

Kıymetli madenler, taşlar ve eşyalar

Madde 7— a) Kıymetli madenler, taşlar ve eşyaların Türkiye'ye ithali ve ihracı, Bakanlık'ça belirlenecek esaslara uymak kaydıyla serbesttir.

b) İşlenmiş kıymetli madenler ile bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumlarınca döviz ve efektif piyasalarından Merkez Bankası'nca belirlenecek esaslar dahilinde satın alınan işlenmemiş kıymetli madenlerin yurt içinde alım ve satımı

serbesttir. Bu alım-satım sırasında, ilgililerce istenmediği takdirde isim ve hüviyet zorunluluğu yoktur. Ancak, kıymetli maden, taş, eşya veya sikke ikramiyeleri tertip edilmesi ve dağıtılması Bakanlığın iznine tabidir.

c) Yolcular, beraberlerinde kendilerine ait değeri 15.000 ABD Dolarını aşmayan ziynet eşyası niteliğinde kıymetli madenlerden ve taşlardan yapılmış eşyaları yurda getirebilirler ve yurt dışına çıkarabilirler. Daha fazla değerdeki ziynet eşyalarının yurt dışına çıkarılması veya Türkiye’de satın alındığını tevsik etme şartına bağlıdır.

d) Bankalar, yetkili müesseseler ve özel finans kurumlarından Merkez Bankasına döviz yükümlülüklerini tamamiyle yerine getirenler Merkez Bankasınca öngörülen diğer şartları da yerine getirmek kaydıyla, Merkez Bankası bünyesinde kurulan döviz ve efektif piyasalarında, Merkez Bankasınca belirlenecek esaslar dahilinde döviz ve Türk Lirası karşılığında altın alış verişini yapabilirler.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DIŞ TİCARET

İhracat

Madde 8— a) Ticari amaçlarla ihraç edilen malların bedelinin, bu Karar’da öngörülen özel haller ile Bakanlık’ça uygun görülen mücbir sebeplerden kaynaklanan gecikmeler hariç, fiili ihraç tarihinden itibaren en çok 180 gün içinde ihracatçılar tarafından yurda getirilerek bankalara veya özel finans kurumlarına satılması zorunludur. İkili hesap ilişkisi bulunan ülkelere yapılan ihracata ilişkin usul ve esaslar Bakanlık’ça düzenlenir.

Ancak;

i) Söz konusu ihracat dövizlerinin en az % 70 ini fiili ihraç tarihinden itibaren 90 gün içerisinde getirilerek bankalara veya özel finans kurumlarına satılması halinde bakiye % 30 una tekabül eden kısmı üzerinde ihracatçı serbestçe tasarruf edebilir.

ii) Türkiye’de yerleşik kişilerin yurt dışına yerleşik kişilere yaptıkları teknik hizmet sözleşmelerine istinaden yurt dışındaki kişilere verdikleri hizmetler kapsamında (tamir, bakım, montaj hizmetleri ve benzerleri dahil) ve sözleşmede belirtilen hizmet bedeli içinde yurt dışına götürecekleri yedek parça ve malzemelerin ihraç işlemleri yürürlükteki İhracat Rejimi hükümlerine tabidir.

b) Bakanlık;

i) İhracat bedelinin süresinde yurda getirilmesine engel olan haklı ve mücbir sebep hallerinde uygulanacak süre, ek süre ve döviz kuru konusundaki esasları,

ii) Özelliği olan ihracat ile ihracat sayılan satış ve teslimler konusu mal bedellerinin yurda getirilme süresine ilişkin usul ve esasları,

iii) Dövizlerin süresi içinde yurda getirilmemesi halinde yapılacak işlemleri,

iv) İhracatta ödeme şekillerini,

belirlemeye yetkilidir.

c) Yurda getirilmesi zorunlu ihracat bedeli dövizlerin, bu maddede öngörülen sürelerden sonra yurda getirilmesi halinde, ek süreler içinde olsa dahi, sürenin sonuncu gününde geçerli kur ile dövizin satıldığı günün kuru arasında meydana gelen olumlu fark, ilgililere ödenmeyip Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu’na aktarılır. Bu maddenin (b-i) fıkrası hükümleri saklıdır.

d) Gümrük kapılarından miktar, kalite veya kıymet itibariyle beyan dışı veya gümrük kapısı yahut sair sınır ve sahillerden kaçak olarak mal ihraç edenler, bu malların bedelini teşkil eden dövizleri, kambiyo murakabe mercilerince kendilerine yapılacak tebliğ tarihinden itibaren 90 gün içinde yurda getirerek bir bankaya satmak zorundadırlar. Dövizlerin getirilmesi ilgililerin 1567 sayılı Kanun ve bu Kanun’un ek ve tadilleri gereğince cezai sorumluluklarını ortadan kaldırmaz.

İthalat

Madde 9— İthalat bedelleri, ithalata aracılık eden Merkez Bankası ve bankaların kendi kaynaklarından, bankacılık teamüllerine ve alıcı ile satıcı arasındaki anlaşmalara uygun olarak transfer edilir.

Bakanlık;

a) ithalat bedelinin transferinden hesapların kapatılması safhasına kadar yapılacak işlemlere,

b) Bedelsiz ithalata (ticari ve gayri ticari dahil),

c) Özelliği olan ithalata,

d) İthalatta ödeme usullerine

ilişkin esasları tesbit eder.

Bu Karar'a ve ilgili mevzuata göre geçici olarak veya muafiyetle yurda girmiş bulunan vasıta, mal ve eşyaların süreleri bitiminde aynen yurt dışına çıkarılmaları veya gümrüğe terk edilmeleri zorunludur. Bu şekilde yurda sokulan eşyaların her ne suretle olursa olsun ahara devri ya da satışı yahut Türkiye'de yerleşik kişilerce iktisabı, kesin ithali ve gerektiğinde bedelinin transferi Bakanlığın iznine tabidir. Buna ilişkin esaslar Bakanlıkça tesbit edilir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÖRÜNMEYEN İŞLEMLER

Döviz ödemesini gerektiren işlemler

Madde 10— Uluslararası nakliyat, bankacılık, sigortacılık, dışarıya yaptırılan hizmetler ve diğer görünmeyen işlemlerle ilgili olarak yurt dışına yapılacak döviz tahsis ve transferleri ile efektif satışlar Merkez Bankası'nca belirlenecek usul, esas ve limitler çerçevesinde Merkez Bankası ve bankalarca yapılır.

Döviz kazandırıcı işlemler

Madde 11— Türkiye’de yerleşik kişiler, dışarıda yerleşik kişiler için veya bunlar adına yurt içinde veya dışında yapmış oldukları tüm hizmet (müteahhitlik hizmetleri dahil) karşılığı dövizler ile dışarıda yerleşik kişiler nam ve hesabına yapılan gider karşılığı dövizleri serbestçe tasarruf edebilirler.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SERMAYE HAREKETLERİ

Türkiye’ye gelecek yabancı sermaye

Madde 12— Dışarıda yerleşik kişilerin Türkiye’de şirket kurmak, mevcut ve kurulacak şirketlere iştirak etmek, şube ve irtibat bürosu açmak suretiyle yatırım yapmaları ve her türlü mal ve hizmet üretimine yönelik faaliyetlerde bulunmaları 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanun’una göre gerekli izni almak, verilen izinler çerçevesinde faaliyette bulunmak ve öngörülen sermayeyi getirmek kaydıyla serbesttir.

Türkiye’de yerleşik kişilerin dışarıda yerleşik kişilerle lisans, know-how, teknik yardım ve yönetim anlaşmaları yapmaları 6224 sayılı Kanun’a göre gerekli izinleri almak kaydıyla serbesttir.

Dışarıda yerleşik kişilerin, Türkiye’de, yabancı sermaye mevzuatına ve Petrol Kanun’una göre şirket kurmaları ve şube ve irtibat bürosu açmaları dışında, faaliyette bulunmaları temsilcilik, acentalık vermeleri ve adi ortaklık tesis etmeleri (Uluslararası ihaleler için oluşturulan adi ortaklıklar hariç), Türkiye’de yerleşik kişilerin, yurt dışında yerleşik kredi kartı kuruluşları ile lisans ve temsilcilik sözleşmeleri yapmaları Bakanlığın iznine tabidir. Buna ilişkin esaslar ile kâr, satış ve tasfiye bedellerinin, lisans ve temsilcilik sözleşmeleri karşılığında ödenecek meblağların transferi veya Türk parası olarak Türkiye’de kullanılması ile ilgili hususlar Bakanlık’ça belirlenir.

Türkiye'den gidecek yerli sermaye

Madde 13— Türkiye'de yerleşik kişilerin, yurt dışında iş yapmak veya ticari bir ortaklığa katılmak için, 25 milyon ABD Doları veya eşitine kadar aynı veya nakdi sermayenin, işletme malzemesinin ihracına, bu kişilerin yurt dışında büro, temsilcilik, acentalık ve benzerlerini kurmalarına ve Türkiye'deki serbest bölgelere nakdi ve aynı sermaye ihracına ilişkin talepleri, Bakanlık'ça incelenip sonuçlandırılır.

Yurt dışına bu miktarın üzerindeki sermaye ihracı Bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulunca karara bağlanır.

Servet transferleri

Madde 14— Göçmen ve mültecilerin İskan Kanunu'nun 31 inci maddesinde öngörülen haller dışında yapacağı ithalat ve Türkiye'de yerleşik kişilerin Türkiye'ye yapacağı servet transferleri, İthalat Rejimi ve gümrük mevzuatı hükümleri çerçevesinde serbestçe yapılır.

Gümrük Kanunu ile verilen özel müsaadeler dışında yurt dışına servet transferlerine ilişkin talepler Bakanlık'ça sonuçlandırılır.

Menkul kıymetler

Madde 15— Dışarıda yerleşik kişilerin (yurt dışındaki yatırım ortaklıkları ve yatırım fonları dahil), borsada kote edilmiş her türlü Türk menkul kıymetlerini, Türkiye'de Sermaye Piyasası Kanununa göre faaliyet gösteren bankalar dahil aracı kurumlar vasıtasıyla satın almaları, satmaları, bu kıymetlere ait gelirler ile bunların satış bedellerini bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla transfer ettirmeleri ile,

Türkiye'de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları vasıtasıyla yabancı borsalarda kote edilmiş menkul kıymet satın almaları ve bu kıymetlerin alış bedellerini yurt dışına transfer ettirmeleri,

serbesttir.

Bankalar ve aracı kurumlar, bu işlemlerle ilgili olarak üçer aylık dönemler halinde Bakanlığa bilgi verirler.

Bu Karar'a göre Türkiye'de yerleşik şirketlerin hisselerini satın alan, yurt dışındaki yatırım ortaklıkları veya fon yönetimleri dahil dışarıda yerleşik kişilerin, hisse sahibi oldukları şirketlerin yönetim kurullarına veya genel kurullarına katılmak veya başka bir şekilde faaliyetlerine müdahale etmek istemeleri halinde, iştirakin yabancı sermaye mevzuatı çerçevesinde tescili şarttır.

Gayri menkul kıymetler

Madde 16— Dışarıda yerleşik kişilerin döviz bozdurmak suretiyle satın aldıkları gayrimenkul ve gayrimenkule müteferri aynı hakların gelirleri ve satış bedellerinin bankalar ve özel finans kurumları vasıtasıyla transfer ettirilmesi serbesttir.

Gayrimenkul ve gayrimenkule müteferri aynı hakların döviz bozdurulmaksızın iktisabı halinde satış bedellerinin yurt dışına transfer edilmemesi kaydıyla Türkiye'de kullanılması serbesttir.

Döviz kredisi alınması

Madde 17— Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışında aynı, nakdi ve gayri nakdi temin etmeleri serbesttir.

Ancak;

a) Bir yıldan uzun vadeli olarak yurt dışından temin edilen her çeşit kredilerin, kredi anlaşmalarının Bakanlık nezdindeki Borç Kütüğü'ne kayıt ve tescil ettirilmek üzere anlaşma tarihinden 30 gün içinde Bakanlığa gönderilmesi zorunludur.

Bir yılda kısa vadeli kredilerin takibi ile ilgili esaslar Merkez Bankasınca belirlenir.

b) Prefinansman, emtia ve kabul kredilerinin vadeleri bir yılı geçemez.

c) Dış krediler nedeniyle doğacak lehte ve aleyteki kur farkları ilgililere aittir.

d) Sözkonusu dış kredilere ait faiz ve diğer masraflar, ilgililer arasında serbestçe tesbit edilir ve bunlar ile ana para taksitlerinin transferleri bankalarca kendi kaynaklarından karşılanır.

e) Yurtdışından temin edilen kredileri gerçek ve tüzel kişiler bazında izlemeye, gerektiğinde yasak, sınır koymaya Borç Kütüğüne kaydettirilmesi gerektiği halde kaydettirilmeyen kredilerin geri ödemelerini durdurmaya Bakanlık yetkilidir.

Belirtilen kredilerle ilgili uygulama usulleri Bakanlıkça belirlenen esaslar doğrultusunda Merkez Bankası'nca düzenlenir.

Döviz kredisi açılması

Madde 18— Türkiye'de yerleşik kişiler aşağıda belirtilen şekillerde döviz kredisi açabilirler.

a) İthalat ve İhracat Rejimleri ile Teşvik Karar'larına göre açılacak emtia kredileri,

b) Bankaların, bankacılık teamülleri çerçevesinde açacakları azami bir yıl vadeli krediler,

c) Bankalarca, dış ticaret sermaye şirketlerine ve yatırım teşvik belgeleri kapsamında dış kredi alma alrı öngörülen Türkiye'de yerleşik kişilere döviz tahsisi mutad işlemlerle ilgili olarak açılacak asgari üç yıl vadeli döviz kredileri,

d) Bankalarca yurt dışında iş yapan Türk müteşebbislerine ve ödemeleri dövizle yapılacak uluslararası ihalelerle ilgili işleri üstlenen Türkiye'deki kişilere açılacak döviz kredileri,

e) Bankaların sağladıkları döviz kredileri ile döviz tevdiat hesapları tutarını geçmemek üzere yurt dışına açacakları nakdi döviz kredileri,

f) Bankaların, Türkiye'de ve dışarıda yerleşik kişiler lehine, dışarıda yerleşik kişilere muhatap, yurt içinde açılacak uluslararası ihalelerle ilgili olarak, yurt dışında

yerleşik kişiler lehine Türkiye’de yerleşik kişilere muhatap, döviz üzerinden teminat mektubu düzenlemeleri, döviz üzerinden garanti ve kefalet vermeleri,

g) 14/1/1982 tarihli ve 2581 sayılı Deniz Ticaret Filosunun Geliştirilmesi ve Gemi İnşa Tesislerinin Teşviki Hakkında Kanun ile bu Kanun’a ilişkin Karar ve Yönetmelikler kapsamında yurt dışından satın alınacak gemiler için temin edilen kredilerle ilgili olarak yabancı para üzerinden gemi ipoteği tesis edilmesi.

Belirtilen kredilerle ilgili uygulama usulleri Bakanlık’ça belirlenen esaslar doğrultusunda Merkez Bankası’nca düzenlenir.

Bahis konusu kredilere ait faiz ve diğer masraflar ilgililer arasında serbestçe tesbit edilir. Bu krediler nedeniyle doğacak lehte ve aleyhteki kur farkları ilgililere aittir.

Bunların dışında döviz kredisi açılması Bakanlığın ön iznine bağlıdır.

Bankalar kullandıracakları döviz kredilerine ait ana para, faiz ve diğer masraf karşılıklarının zamanında yurda getirilmesi ile ilgili önlemler alır ve bu hususu izlerler, zamanında yurda getirilmeyen dövizler ile yurt dışından ödenen teminat mektubu, garanti ve kefalet bedelleri hakkında Bakanlığa bilgi verirler.

Döviz hesapları

Madde 19— Merkez Bankası ve bankalar, Türkiye’de ve yurt dışında yerleşik kişiler adına döviz tevdiat hesapları veya dövize dönüştürülebilir, Türk Lirası mevduat hesapları açabilirler. bu hesaplar üzerinde, sahipleri serbestçe tasarrufda bulunabilirler. Bu hesaplara ait faizler banka ve mevduat sahibi arasında serbestçe tesbit edilir. Ana para ve faizlerin transferleri bankalarca kendi kaynaklarından karşılanır.

Yurt dışında iş yapan müteahhitlerin döviz tevdiat hesaplarından kullandıkları Türk Liraları, alış yapılan döviz miktarını aşmamak kaydıyla alış yapan banka aracılığıyla dövize dönüştürülebilir.

Bu hesaplar nedeniyle doğacak lehte ve aleyhteki kur farkları ilgililere aittir.

ALTINCI BÖLÜM

USUL VE MÜŞTEREK HÜKÜMLER

Yetki

Madde 20— Bakanlık bu Karar'ın tatbikatını temin etmek ve Türk parasının kıymetini korumak maksadıyla lüzumlu göreceği her türlü tedbiri almaya, Karar'da öngörülen haller dışında kalan özel durumları inceleyip sonuçlandırmaya, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'na Bakanlık'ça bellirlenecek miktarlarda prim tahsili suretiyle istisnai olarak bedelsiz ithal izni vermeye, haklı ve mücbir sebeplerin varlığı halinde döviz getirme sürelerini uzatmaya ve döviz getirme zorunluluğunu kısmen veya tamamen kaldırmaya ve 3, 4, 7 ve 13 üncü maddelerde öngörülen miktarları değiştirmeye yetkilidir.

Alacağın tahsili veya diğer sebeplerle adli ve idari makamlardan sadır olacak yurt dışına döviz transferine ve yurda mal ithaline müncer ilam ve kararların infazı bu Karar hükümleri çerçevesinde Bakanlık'ça sonuçlandırılır.

Denetim

Madde 21— Kambiyo denetimine yetkili elemanlar ile kambiyo müdürlükleri (kambiyo murakabe mercileri) tarafından yapılan denetlemelerde bu Karar'da öngörülen işlemleri ifa eden kişilerden, işlemlerinde Karar'a aykırılıklar tesbit edilenler hakkında Ceza Mahkemeleri Usulü Kanunu'nun zabıt ve aramaya dair hükümleri uygulanır.

Devlet daire ve müesseseleri ile Türkiye'deki gerçek ve tüzel kişiler (özel kanun ve anlaşmalar gereğince dokunulmazlıkları tanınanlar hariç) bu Karar konusuna giren işlerin murakabesi için yukarıda yazılı yetkili denetim elemanlarının ve mercilerinin isteyecekleri bilgileri vermeye, evrak ve defterleri ibraz etmeye mecburdurlar. Bakanlık, bu kişilerin faaliyetlerini kısmen veya tamamen, geçici veya sürekli olarak durdurmaya veya müteakip işlemleri teminata bağlamaya, gerektiğinde bu teminatları kısmen veya tamamen Hazine'ye gelir yazmaya veya haklı ve mücbir sebeplerin mevcudiyeti halinde teminatı kaldırmaya yetkilidir.

Bankalar, yetkili müesseseler, özel finans kurumları ve ilgili kuruluşlar Merkez Bankası'nca istenecek döviz işlemlerine ilişkin her türlü istatistiki bilgileri belirlenen sürelerde vermekle yükümlüdürler. Merkez Bankası, bu kuruluşlarda konuyla ilgili incelemeler yapmaya yetkilidir. Kambiyo mevzuatına olan aykırılıkları ya da bu Karar'da belirtilen yükümlülükleri yerine getirmediği tesbit edilen Banka, özel finans kurumu ve yetkili müesseselerin kambiyo işlemlerine aracılık etme yetkisi Bakanlık'ça kısmen veya tamamen kaldırılabilir.

Süreler

Madde 22— Bu Karar'la bu Karar'a ek olarak yayımlanacak kararlarda ve bunlara ilişkin tebliğlerde belirtilen, hak doğurucu ve hak düşürücü ve uyulmaması aykırılık oluşturan sürelerin hesaplanmasında, işlemin yapıldığı gün hesaba katılmaz.

Ancak, hesaplanacak sürelerin son günü resmi tatile rastlarsa, süreler resmi tatili izleyen ilk iş günün çalışma saati sonunda biter.

Döviz alım, satım belgeleri

Madde 23— Türkiye'de faaliyette bulunan bankalar, özel finans kurumları ve yetkili müesseseler döviz alışlarında "Döviz alım belgesi" döviz satışlarında "Döviz satım belgesi" düzenlemek zorundadırlar.

Bu belgeler ile ilgili olarak şekle, usule ve esasa ilişkin hükümler Merkez Bankası'nca belirlenir.

YEDİNCİ BÖLÜM

ÇEŞİTLİ HÜKÜMLER

Madde 24— Bu Karar ile halen yürürlükte bulunan Türk parasının kıymetinin korunmasına ilişkin karar ve tebliğler ile dış kredilerin tasfiyesine ilişkin mevzuat uyarınca tahsil gereken alacaklar hakkında 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun hükümleri uygulanır.

Madde 25— Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki 30 sayılı Karar ile bu Karar'a ilişkin ek kararlar yürürlükten kaldırılmıştır.

Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında 17 sayılı Karar'a ek 7/18015 ve 8/911 sayılı Karar ile bu karara ek kararlar ve bunlara ilişkin tebliğler yürürlüktedir.

Madde 26— Anonim Şirketler, Sermaye Piyasası Kurulu'ndan izin almak şartıyla tutarları, ihraç ve ödeme şartları ve haiz ve zarara katılma hakkı veren menkul değerler (kâr ve zarar ortaklığı belgeleri) çıkarabilirler.

Geçici Madde 1— Yürürlükten kaldırılan kararlar hükümlerine göre başlamış olan işlemler, ilgili karar hükümlerine tabidir. Ancak aksine bir hüküm olmadıkça, bu Karar'ın ilgililer lehine olan hükümleri uygulanır.

Bu Karar'ın yürürlüğe girmesinden önce 1567 sayılı Kanun'a göre yayımlanan Karar ve tebliğlere aykırı olup da bu Karar'a aykırı olmayan fiillerden dolayı başlamış bulunan her türlü takibat durdurulur ve geri alınır.

Yürürlükten kaldırılan mevzuatla ilgili olarak ortaya çıkabilecek sorunlar Bakanlık'ça çözümlenir.

Geçici Madde 2— Bu Karar'ın yayımı tarihinden önce Merkez Bankasında bloke edilmiş Türk Liralarının, yurtdışına transfer edilmemesi kaydıyla, yurtdışında kullanımı serbesttir.

Madde 27— Bu Karar yayımı tarihinde yürürlüğe girer.

Madde 28— Bu Karar'ı Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakan yürütür.